नञ्वादविवेकः

१२७७

१०००

श्रीगणेशाय नमः॥ येन विन्दति दुःखानि न च मोहेन सङ्गतः आनन्दलहरीसिन्धुस्तमम्भोधीं तां वरोऽवतु। कानुरुपव
बीजलदं फलदं तपस्यां सतां। नीलोत्पलदलश्यामं निर्माय धामकामवेव्याकरणो बादिनामतिपाद्यत्वे पदानां श
क्तापः शक्तताशक्यतावच्छेदकैश्चन मतिपाद्यते न वा समभिव्याहारविशेषेणावाक्यार्थविशेषनिष्व
त्रिन्नुपपाद्यते तथाहि अमानीनाः प्रतिबेधार्थीऽस्मनेन चतुर्णामभावे शक्तिरिति प्रतिपादितं तत्र
चतुर्णामेकाशक्तिर्भिन्नावाऽभावे एकाशक्यताऽन्यत्वाभावे भेदे च पर्यवाभूतलेन घटः भूतल
१ न्न घटइत्यादावेकस्यैवाभावस्य भिन्नस्य भिन्नस्य वाऽभावस्य बोधस्तत्समभिव्याहारविशेषाज्ज्ञापन
एतदखिलक्विशिष्यविवेचयितुं प्रथमं तत्रर्थमाह संसर्गेति संसर्गाभावत्वान्यान्यत्वाभावत्वं
भेदत्वं चाखण्डोपाधीनञ्शक्यतावच्छेदकेऽस्मत्रतासेऽर्थः ननु नञादीनां चतुर्णामननुगतरूपाभावा
दौ शक्तताभिन्नाऽस्तु शक्यतापुनरभावपदशक्यतावच्छेदकाभावत्वावच्छिन्ने केवलास्तु तथाहि स राम
मभिव्याहारविशेषस्याभावविशेषबोधे तियामकत्वं तत्र तत्र भूतलेन घटइत्यतः संयोग १

वच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितात्वावच्छिन्नसंसर्गतानिरूपितघटत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभाव
त्वावच्छिन्नविशेष्यताको भूतलवृत्तित्वावच्छिन्नस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितात्वावच्छिन्नसं
संसर्गतानिरूपितः भूतलवृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यताको
बोधस्तेन भूतलमित्यतः तादात्म्यावच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितात्वावच्छिन्नसंसर्गता
निरूपिताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यताकः शाब्दबोधो न तु अत्यन्तान्योन्याभावान्यत्वेनाभावत्वेन नञः
शक्यतावच्छेदकेन वा तयोः खण्डोपाधित्वे प्रमाणाभावात् अथ संसर्गावच्छिन्नत्वविषयतापानि
यमतोऽभावबुद्धौ न ज्ञायमानमणिकारैरनुवृत्तिमपि व्याहारयोः पर्यायदर्शितकार्यकारणभा
वः संसर्गावच्छिन्नत्वविषयताशून्यबोधे हेतुर्नास्तीति बुद्ध्योः समूहालम्बनसंसर्गावच्छिन्नत्वतादा
त्म्यावच्छिन्नत्वविषयते अथ घटाभाववत्ताभावत्वावच्छिन्नभेदत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वे एव समभि
व्याहारयोः कार्यतावच्छेदके वाच्ये भेदत्वाभावाभावत्वयोः कार्यतावच्छेदककोटिनिवेशासिद्धेः

खंडोपाधित्वमप्यपास्तं आत्माश्रयादिदोषग्रासेन तादात्म्यसंसर्गावच्छिन्नाभावत्वं भेदत्वं तिस्य संसर्गाभावत्वम
२ न्यं तत्ताभावत्वं च निर्वक्तुमेवाशक्यं॰ एतन्मते च द्विविधमेव न अन्यदजन्यशाब्दं प्रतियोगिविशेषितभेदत्वा
वच्छिन्नविशेष्यताकं प्रतियोगिविशेषितात्यंताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यताकं वा भेदत्वात्यंताभावत्वयोरनि
१ वेशे द्विविधमत्यंताभावशाब्दं॰ द्विविधं भेदशाब्दं च संसर्गावच्छिन्नत्वविषयत्वाविषयत्वाभ्यामिति॰ एवं अन्योन्याभाव
बुद्धौ अत्यंताभावबुद्धौ च प्रतियोगिविशेषितायां न अन्यदजन्यायां तादात्म्यावच्छिन्नत्वतादात्म्यान्यसंयोगादिसंबंधावच्छि
न्नत्वमानस्य तिपयतोऽगीकारे लाघवमपि व्याहारकोपीतावच्छेदकयोस्तर्वस्या धाराणापातः॰ भेदत्वात्यंताभावत्वरूपा
खंडोपाधिद्वयमालीकः तादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वतादात्म्यान्यसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताका गम०
भावत्वस्वरूपत्वात्तयोः अन्यतादात्म्यतद्भिन्नसंसर्गाधारणोधर्मः अस्याधारणं य प्रतियोगं प्रोमकारत्वं घटो न प
टइत्यत्र घटत्वं घटो न नाल इत्यत्र नीलत्वं गुणेन संयोगी समवायीनाभाव इत्यादौ संयोगसमवायादिः इत्थं च सर्वे २
भिवतादात्म्यतद्भिन्नसंबंधाप्रसिद्धिः संयोगेन संयोगिनः समवायेन वायिनोः संताभावशाब्दे समान विभ

क्तिकनामसमभिव्याहारं विनाऽऽपमातेत्तादृशसमभिव्याहारकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वव्यभिचारः न च तादात्म्येना
साधारणधर्मः किंतु तत्र घक्ति भिन्नभेदः न स्वसंसर्गताभेदत्वेन भिन्नभेदत्वेन वा संसर्गस्याबाधितत्वे वा
तिप्रसक्तः संसर्गतावच्छेदकरूपेणापि संसर्गताक्षीक्रियते संयोगत्वेन घटवद्भूतलमिति प्रसक्तेः घटाभावलसंयो
गत्वेवेति वाच्यं। भिन्नभेदत्वस्याप्रसिद्धत्वात् न च मस्ति इतापि रूपेण संसर्गतापत्तुनादात्म्येनान्वयितावच्छेद
कत्वरूपकित्वभेदः स्वत्वनभेदसामान्याभावः अप्रसिद्धिः किंतु तत्र घक्तित्वावच्छिन्नभेदाभावः न स्वसंसर्गता तु
मपावृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदाभावत्वेन उभयावृत्तित्वं च स्वप्रतियोगिवृत्तिसामानाधिकर
ण्योभयसंबंधेन व्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवत्त्वं सत्वं तादृशधर्मश्चतन्नैवनीलादिनि
घाटन्ताबातिरिक्तत्वनावदापातनः जुतिगोडलित्वेनं तदासंसर्गतानीलोघटइत्यभेदसंसर्गकबुद्धिविषयाभेदनि
वैचनं तत्तु घटेन नील इत्यादिभेदबुद्धौ समानविभक्तिकनामत्वरूपसमभिव्याहारकार्यतावच्छेदकस्यासं
त्ताभावबुद्धिव्यावर्त्तकं भेदाभावरूपस्याभेदस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वे प्रमाणाभावेन भेदाभावसंसर्गी

वच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंसर्गकशाब्दत्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वेनैव वक्तुमशक्यत्वात् । अन्यथा घटाभेदसंसर्ग
३ वच्छिन्नपटाभावत्वाभावबुद्धित्वावच्छेदेऽपि न क्षतिरिति वाच्यम् । संसर्गस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया बाधबुद्धिप्रतिबध्य
3 प्रतिबंधकभावविरहे च नान्यथानुपपत्त्या कल्पितेऽसंसर्गाभावस्य भूतले संयोगेन घटवत्ताज्ञाने संयोगावच्छिन्नत्व
विशिष्टप्रतियोगितया घटविशिष्टाभावप्रकारकभूतलविशेष्यकज्ञानेन जायते वा यते च समवायावच्छिन्न
प्रतियोगितया घटविशिष्टाभाववत्तया निश्चितेऽपि भूतले संयोगेन घटवत्त्वज्ञानमिष्टमेवेति नियमात्त्वाद्यैः
भेदप्रतियोगितायाः संबंधावच्छिन्नत्वेन किंचित्प्रमाणं इति समानविभक्तिकनामद्वयसमभिव्याहारकार्य
तावच्छेदकभेदत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वमेव चेन्न नञ्समभिव्याहारस्य संबंधावच्छिन्नत्वविषयतानिरूपितप्रति
योगित्वावच्छिन्नसंसर्गतानिरूपितनामार्थप्रकारतानिरूपितनामार्थविशेष्यताकशाब्दत्वं कार्यता
वच्छेदकं एवं तद्वत्समानविभक्तिकनामद्वयसमभिव्याहारज्ञानकार्यतावच्छेदकप्रत्ययनुप्रतियोगितासंस ग०
संसर्गतायां संबंधावच्छिन्नत्वविषयत्वाविषयत्वाविरहे वैश्यतां किमेव वा संसाभाववत्त्वहस्य स्वस्वेषोपाधि ३

ध्यपकत्वनेनत्वोन्वयितावच्छेदकस्यापि संयोगादेः संसर्गत्वानुगुणेन न संयोगो यत्र सप्तमीसमभिव्या
हारस्य संसर्गान्वयितावच्छेदकभिन्नत्वनिवेशे च संयोगेन न संयोगीऽइत्यत्र ससोपानतनाम समभिव्या
हारस्य धर्मिवाऽऽतिव्याप्त्यां सप्तमीसमभिव्याहारस्यात्रान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वविषयितामि
न्नाया संसर्गावच्छिन्नत्वविषयिताऽवच्छिन्नत्वविषयितैववानन्निरूपितप्रतियोगितानिरूपितसंसर्गतानि
रूपिताभावत्वोपच्छिन्नविशेष्यताकशाब्दत्वं समानविभक्तिकनामरूपसमभिव्याहारकार्यतावच्छेदक
त्वप्रतियोगितासंसर्गतापर्याभिन्नावच्छिन्नत्वविषयत्वानिरूपितत्वं निवेश्यतेदेवेति· अत्र वदन्ति-
समानविभक्तिकसमभिव्याहारस्य संयोगेन संयोगीभूतलं लेनानाताि समभिव्याहारेऽज्ञापमा
नेऽन्वयितावच्छिन्नत्वविषयताभिन्नावच्छिन्नत्वविषयत्वानिरूपिकाविशेष्यताकशाब्दत्वमि
चाऽःनाहि संयोगावच्छिन्नत्वविषयतातः संयोगावच्छिन्नत्वविषयतापाभेदः इति शक्यत्तेव
क्तुं सप्तमीसमभिव्याहारस्यवनदेवकापर्यतावच्छेकानाक्रान्तमिति भेदत्वासंसर्गाभावत्वावच्छिन्न

विशेष्यतेऽएवकार्यतावच्छेदिकेवाऽपइतिभेदस्यासंसताभावत्वयोसिद्धिः वस्तुतस्तुप्रतियोगिविशेषितलौकिकप्रत्यक्षेसं
४ सर्गावच्छिन्नत्वेनैवप्रतियोगितायाः संसर्गताऽत्रतएवतत्रसंयोगादिसंसर्गावच्छिन्नत्वविषयतानियमोपपादकता
यघ्रोचः प्रतियोग्याप्येहेतुतांस्वीकुर्वीत। अलौकिकप्रत्यक्षेतुअत्रसंसर्गाग्रहः तत्रद्विशेषणज्ञानंवव्यापकतया
दृशप्रतियोगितयावगाहनर्षविषयः तादृशप्रतियोगितासंसर्गतानिरूपितैवानुमितौविधेयताघटव्याप्यतन्ना
वानभावइतिपरामर्शेयदिशुद्धप्रतियोगितयैवघटस्यव्यापकताग्रहातात्तदाशुद्धप्रतियोगितयैवघट
विधेयिकाऽत्रभावविशेष्यिकाऽनुमितिःयदिसंयोगावच्छिन्नप्रतियोगितात्वेनघटादिव्यापकतावच्छेद
कसंपरामर्शविषयःतदासंयोगावच्छिन्नप्रतियोगितयैवानुमितिरिति। अनुमितौप्रतियोगितायाःसंस
र्गावच्छिन्नत्वेनभानानियमः। घटोनेत्यादिप्रतीतिर्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गेणघटान्विता
भाववोधकतासर्वकंतन्नपदमितितासर्वग्रहेघटत्वावच्छिन्नत्वेनैवप्रतियोगितासंसर्गःयादिसंयो एम॰
गसमवायाघटवच्छिन्नप्रतियोगितयाघटान्विताभावतासर्वकंतन्नपदमितितासर्वग्रहेस्तदासंयोगा ४

घवछिन्नत्वघटत्वाघवच्छिन्नत्वप्रतियोगितात्वेदेव प्रतियोगितासंसर्गः। एवंचानुमितिशाब्दयोः परामर्षता
सर्वत्रहि निषम्ययोः संसर्गीभूतप्रतियोगितायां संबन्धावच्छिन्नत्वां विषय एवेति न नियमः। तथाच पूर्वोक्तस
मभिव्याहारयोः कार्यतावछेदककोटौ निविष्टयोरसत्त्वाभावत्वभेदत्वयोर्नौकाप्रवष्टम्भकः अयःसमभि
व्याहारयोः कार्यतावच्छेदकविशेष्यतावछेदकत्वेन मयाऽपितावत्वेऽप्युपाधी स्वीक्रियेते· ननु संबंधावच्छिन्न
त्वविषयतानिरूपिततद्धतियोगितासंसर्गताकत्वं प्रतिवोहातः स्वोच्चा। किंतु संसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व
स्यतदवच्छिन्नत्वेनप्रतियोगितासंसर्गकत्वस्य वाच्यत्वादिति चेत्· ममापि न तत्त्रविद्वेषः यद्धित बाधकसत्त्वा
वः बाधकाघोघटत्वसंसर्गेणतासमवायबाधकहृपोतियमः यत्संसर्गावच्छिन्नत्वेनैव नञाऽसंसर्गाभाववोधने प्रति
योगितायाः संसर्गतेति। तथाहि यत्र भिन्नविषयकानुमितिसामग्रीघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितयाघट
विशिष्टासंसर्गाभावस्य भूतले बाधो ज्ञायते तत्रेच्छाविशिष्टाभूतले न घट इति समभिव्याहारश्रृपा शाब्द
सामग्रीवत्तत्रेच्छावला ज्ञायमाने भावे संयोगावच्छिन्नत्वेनप्रतियोगितायाः संसर्गता किंतु घट

५ तावच्छिन्नत्वेनैव संयोगावच्छिन्नप्रतियोगितयाघटविशिष्टाभाववत्तांशे जायमानतामिनीलघटविरहवि
शिष्टभिन्नविषयकानुमितित्वाभावस्याः प्रतिबंधिकायाः सत्त्वात् वह्निवोकैकीसाऽनुगमोऽसंभवती
त्यन्यत्र प्रपंचः किंच प्रतियोगितानसंसर्गावच्छिन्नेनिर्बाधकाले संसर्गावच्छिन्नत्वविषयत्वानिरूपि
तप्रतियोगितासंसर्गकशाब्दमेवागीकार्यं बाधप्रतिबध्यतावच्छेदकप्रकारतासंसर्गतावच्छेदकतोभ
वेयविशेषणतानात्वेनत्रानुगमव्यैकंवद्यथाविसंवदेतत् । तत्र शाब्दानंगीकारे तु नयुक्तं गुरुतरयां
शाब्दत्वानंगीतादृशबाधाभावस्वनिवेशनीयतयादतरकोटौ समविशेष्यविशेषणताभावेविनिगम
नाविरहेणभिन्नविषयकप्रसक्तसमानविषयकानुमित्सादेः प्रतिबंधकतानन्यप्रसंगाद्विति दिकसं
सर्गाभावत्वं त्रितमन्निरत्वंडोपाधिर्नः शक्यतावच्छेदकः अन्यथाऽन्ये वाभावइसेवोक्तत्वात् । संस ग्म०
र्गाभावपदयोगरूढं संसर्गेसाभावः तत्तीयाधविच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविशिष्टत्वात्तदाणिकसंस ५
र्गवद्घटितत्वस्य तत्वं अत्रत्वंडोपाधिविशेषावच्छिन्नेरुद्धेभूतत्वे संयोगेननघटः इत्यादौ संयोगसंधा

न्मत्रे से केतादृशसमभिव्याहारस्थले वास्तवसंसर्गावच्छिन्नैव प्रतियोगिता संसर्ग इति परे तादृशस
मभिव्याहारस्थले समवायावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य तन्तौ पार्थिवस्य घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगि
तयाघटविशिष्टाभावे विशिष्टवैशिष्ट्यमितिन्यायेनात्वयोपगमादेकप्रतियोगितालाभ इति भा
वकाः एवं सोद्दृडोरूपप्रतीतिरपि पद्विमामाणिकी तदा घटत्वेन घटो नास्तीत्यत्र तन्तौ पार्थोऽव
च्छिन्नत्वं न त्वर्थ प्रतियोगितायामन्वेति प्रतियोगितालाभ इति भावकाः एवं सोद्दृडोरूपप्रतीतिरे
पेपद्विप्रामाणिकी तदा घटत्वेन घटो नास्तीत्यत्र तन्तौ पार्थोऽवच्छिन्नत्वं न त्वर्थ प्रतियोगिताया
मन्वेति प्रतियोगितायां स्वघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितात्वेन प्रकारता केवलप्रतियोगितात्वेनाव
च्छिन्नप्रतियोगितात्वेन वा संसर्गता घटत्वेन पटो नास्तीत्यत्रापि तथैव कैवोधः सिद्धान्तसिद्ध
स्यापमर्थः घटो नेति वाक्यात्तादृशप्रभावविशेष्यतापादृशी घटोनेति वाक्यरूपस्य तादृशस्यो
र्दृनस्यवाततत्राभावत्व प्रतियोगित्वयोऽर्द्धस्वरूपसत्त्विस्थितयोः वाक्यरूपस्यादर्शन प्रकारताकपथ

७ 7

स्यादिसंज्ञातयोरेवतयोः प्रकारताख्यविषयताश्चेतोन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य नञर्थप्रतियोगितायामन्वय
इत्येवव्युत्पत्तिरितिध्येयं तत्रइति। अप्रामाण्यप्रभृतिनिपातमात्रोपलक्षकमर्थइति॥ शाब्दइत्यर्थः। अग्रा
नाविति धात्वर्थस्तु स्याएतप्रतिपाद्यइतितु नार्थः यद्धर्मवत्तिपादकतयाभिप्रेतः लक्षणेनन्यूनत्वा
यत्नेः शक्तिस्तत्प्रभेदत्वावच्छिन्नएकाश्रयतानावत्वावच्छिन्नेद्वितीयायास्तत्कर्मभाववत्वरूपाखंडोपाध्य
वच्छिन्नप्रतियोगित्वयोर्द्वितीयातिविवेचितं पर्वतंतु अन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता
वाचकपदाभावेततादृशप्रतियोगिताप्रकारकबोधासंभवः नचघटोनेत्यत्रघटपदस्यघटत्वावच्छि
न्नाप्रतियोगितानिरूपितानुयोगिताके लक्षणा तदेकदेशीभूतप्रतियोगितायां घटपदशक्यस्यवृ
त्तितयान्वयइतिवाच्यं युगपद्वृत्तिद्वयविरोधात् युगपद्वृत्तिद्वयांगीकारेऽपि एकदेशान्वया
त्वंभवात् नञर्थान्वितप्रतियोगिवाचकानांतपदानां लक्षणाकल्पने महागौरवापत्तेश्च नञएवघट
त्वावच्छिन्नाप्रतियोगिताकाभावपटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावादौ लक्षणा घटादिपदानां ७

लक्षणानाक्रान्तत्वमात्रमिति वाच्यं तज्जो मुख्यप्रयोगविरहेण शक्त्याभावेन लक्षणापत्त्यसंभवात् तच्च
शक्त्याभावस्य लक्षणाघटत्वावच्छिन्नघटवृत्तिप्रतियोगिताकस्याभावान्वयबोधकीनञ सर्वत्र
नस्याभावांशे मुख्यप्रयोग इति वाच्यं घटपदवृत्तित्वपविरोधेन क्वचिदपि नञो मुख्यप्रयोगाभा
वान्नन च प्रतियोगितायां संसर्गाभावे च नञः शक्तिकल्पनप्रत्येकशक्त्यैव तादृशबोधउपपादनायः घ
टादिपदार्थस्य वृत्तित्वावच्छिन्नत्वप्रतियोगितायां तस्याश्च निरूपितत्वेन निरूपितानुयोगितया वा अभावे
न्वयः नामार्थयोरभेदान्वय एवेति व्युत्पत्तेर्नान्निनिपातातिरिक्तविशेषणत्वानुपपत्तिरिति वा
च्यं तथापि घटवतिन घटवतिनघटइति प्रयोगस्य प्रामाण्यापत्तेः प्रतियोगितयाघटवि
शिष्टाभावसत्वादित्यत आह तत्रेति संसर्गाभावान्योन्याभावयोरित्यर्थः अन्योन्याभावप्रतियोगि
तासंसर्गाभावेषु शक्तिपद्धेते त्वित्यर्थः अन्वयितेति। प्रतियोगिप्रकारतेत्यर्थः। प्रतियोगिति
त्वप्रकारतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितंस्याकांक्षावलेन शब्दे विषयो भवतीति समुदिता

र्थः अपदार्थस्यापि तादृशप्रतियोगितासंसर्गानियामकत्वे पदलभ्योपस्थितेरनपेक्षणादिति भावः अत्रे
२ दं बोध्यं अन्वयिना प्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतैव वाच्या नीलघटो नास्तीत्यादौ प्रतियोगितासंबं
४ धावच्छिन्ना या घटनिष्ठाप्रकारता तदवच्छेदकीभूतनीलत्वेन नीलः स्वरूपतो घटत्वं च तेन घटनिष्ठनिर
वच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपिता सती नीलत्वावच्छिन्ननीलनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता प्रकारतात्ता
दृश्येव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेति ध्येयं नीलघटवति नीलघटवत्त्वापातिते नीलघटवान्न नीलमिति
ज्ञाने विषमाने घटाभाववान्न नीलमिति ज्ञानस्यानुत्पत्तिरित्यर्थः तथा कृते नीलघटवति प्रतियो
गितया पीतघटविशिष्टाभावसत्त्वात् घटो नास्तीति प्रसंगः स्यात् तद्वितीयाभावेन घटवत्ताज्ञान
स्य प्रतिबंधकत्वायोगात् घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य घटविरुद्धत्वात् घटवत्ताज्ञान
स्य तादृशतादृशघटाभाववत्ताज्ञाने प्रतिबंधकत्वात् तत्तादृशप्रसंग इति भावः नीलपदं च पीतघटा ताम०
भावस्य तत्र सत्त्वमावेदयितुं। अन्योन्याभावप्रतियोगितायां तन्त्र्यानुरूपत्वे बीजमाह नीलघट इ
२

तिप्रवैपदार्शितात्। सा सर्वमहत्त्वं धेयम्। पदार्थतावच्छेदकेसप्रहाद्यापितावच्छेदकावच्छिन्नात्सतिवै
शप्रयोजनमाह इह पीतेति अस्तताभावघोतनाय इहेति पदार्थतावच्छेदकेसादिति वैशेनथाव्यव
हारस्यात्। घटत्वस्यैव पदार्थतावच्छेदकत्वादिति भावः भेदत्वलेऽन्वयितावच्छेदकेसत्यप्र
योजनमाह पीतघटोनेति सर्वपूर्वविन-वत्तुवः पीलघटवतीसादृश्यमर्थः पीतघटवत्त्वं धर्मि
तावच्छेदकीकृत्य घटाभाववान्नित्याकारिकापीन घटत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य घटभेदवातित्याका
रिका च बुद्धिरुपपद्यते न च घटवान्न घटवान्न घटवान्न घटइत्याकारापायाहार्यबुद्धेव प्रसिद्ध्या
तस्याश्चबाधाहपकारणाभावादेवाभावः इच्छासत्त्वेवेत्याप्तिरितिवाच्यं। घटप्रतियोगिकभावमात्रस्ये
वघटोनेत्यतेनवोधनेविरोधाभावेन घटवतिन घटइत्याकारकप्रयोगापत्तेरितिरत्वात्।
इसव प्रत्यंवकृतोऽभिप्रायः एतेन प्रामाण्यपायादिनमपुक्तः प्रतियोगितापां धर्मावच्छिन्न
त्वानंगीकर्त्रापि घटान्यावति घटहत्तिप्रतियोगिताकृपावद्स्तताभाववति घटाभावप्रकार

६ कज्ञानत्वमेव प्रामाण्यपवाच्यं नत्वं तत्प्रकृते नीलघटस्याभावाभावात् घटान्यावृत्तिपदान्याहत्याभावस
मुदायाधिकरणाप्रसिद्ध्या घटाभाववाज्ञान प्रामाण्याप्रसिद्ध्यापत्तेः प्रतियोगितायां घटान्यावृत्तित्वं
९ घटवति तत्प्रघट इति बुद्धेः प्रामाण्यवारणायाभावे पावत्वं विशेषणं एवं वा घप्रतिवध्यपति
वंधकभावानुपपत्तिरपि न घिशुद्धघटत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितसंयोगत्वं वंधावच्छिन्नप्र
तियोगितासंसर्गतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यवृकारताकमतत्त्वावच्छिन्नविशेष्यता
कतिश्चयत्वेन प्रतिवंधकताप्रतिवध्यतावघटत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितमतत्त्वावच्छिन्न
विशेष्यताकज्ञानत्वेनेति क्तापिता तिप्रसंग इति विभावनीयमिन्त्याहुः नीलघटवान घटाभाव
वान इति बुद्ध्यापत्तिवारणायैमेव प्रतियोगितायामन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वसाधकत
चैवांतयोवपत्तेः पदि च प्रकारतात्वैलौव एतद्दोषापत्तिवारणमपि संभवति तदाऽपि प्रतियोगिता रमः०
योधर्मावच्छिन्नत्वसिद्धिरावश्यकी तथाहि दाहप्रतियोगिपभावस्य प्रकारतात्वे नप्रतियोगिन ६

पासणिविशिष्टाभावत्वेन समणिसत्त्वेऽपि पा । किंचित् संयोगाभावात् तदाहापत्तेः नापि समणिपसावृत्तिम
णिवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकतावच्छेदकताभावत्वेन पावत्त्वस्यापेक्षाबुद्धिविषयत्वरूपस्य वैत्रमैत्राविति
विलायेक्षाबुद्धिविषयत्वस्य विनिगमनाविरहेणातिवेशनीयत्वापत्तागौरवप्रसंगात् । किं तु
प्रतियोगितापामणित्वावच्छिन्नाभावीयसमणित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकासंताभावत्वेन वा-व्या
वृत्तेश्च प्रतियोगितायां धर्मावच्छिन्नात्वसिध्यति । एवं बाधसिद्ध्यभावादितामभावे विद्वद्व्यं
व्यत्र धर्मावच्छिन्नत्वं संसर्गावच्छिन्नत्वं च वैज्ञानिकं बोध्यं व्यस्य पाविशेषणतया प्रमे
यं नास्तिगोत्वीपसंयोगेन घटो नास्तीत्यादेर्गतिरेव तस्यादिति । इदं तु बोध्यम् । यत्र पितावच्छेदक
प्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकं उभयावच्छिन्नामहानसवृत्तित्वविशिष्टत्वयोर्नीलत्व
घटत्वयोर्वा पर्याप्त्याऽवच्छेदकता न सम्भवति तस्माद्वृत्तित्वनिष्ठपानिरवच्छिन्नपासमवायावच्छि
न्नपाऽवच्छेदकतापामहानसवृत्तित्वत्वावच्छिन्नपासहृपत्वंधावच्छिन्नपायावच्छेदकतापानिरूपित

प्रतियोगितानिरूपितोऽभावो महानसीयवह्न्यभावः एवं नीलघटाभावादयो बोध्याः। अथ व्याप्तिमत्त्वं प्रतियोगि-
१० तापर्याप्तावच्छेदकं शुद्धवह्नित्वं महानसीयत्वं वा तिमत्त्वमतो महानसीयत्वेन विशिष्टं वह्नित्वं वह्नित्वेन
10 विशिष्टं महानसीयत्वं वा न तु प्रत्येकं प्रतियोगितापर्याप्त्यवच्छेदकं वाच्यं। एकमवच्छेदकमितरदवच्छेद-
कतावच्छेदकं पर्यवसितं वह्निवृत्तिवह्नित्वं महानसीयवह्निमात्रवृत्तिप्रतियोगिताऽतिरिक्त-
वृत्त्येव कुतः प्रतियोगितावच्छेदकं नवयवद्धर्मविशिष्टस्य पर्याप्त्याधिकरणत्वं प्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वा-
न्तानाविशेषणकप्रतियोगिप्रतियोगिकाभावप्रतियोगितावच्छेदकमेव कारणतावच्छेदकमपि भवति
वत्सामानाधिकरण्येन महानसीयत्वावच्छिन्नवह्नित्वाधिकरणत्वं महानसीयवह्निमात्रवृत्तीति वाच्यं सामा-
नाधिकरण्येन द्रव्यत्वसत्त्वादिति तस्य महानसीयत्वस्य वह्नित्वमात्रनिष्ठावच्छेदकतावच्छेदकजापाः कथम-
प्यतिव्याप्तेः। तथापि अनन्यगतिकतया वह्नित्ववृत्तिसामानाधिकरण्येन महानसीयत्वस्य वह्नित्ववृत्तिवि-
शेषणतया महानसीयत्वसामानाधिकरण्येन स्ववाऽवच्छेदकताऽवच्छेदकत्वात्। अवच्छेदकस्यावच्छेदकतावच्छे- रमा०
२०

दकस्यैवं भेदात्तद्विशिष्टं वह्नित्वविशिष्टमहानसीयत्वाभ्यामवच्छिन्ने प्रतियोगिते भिन्ने भावस्त्वमनियतत्वादिभि
न्न एवमंत्तियोगिनिविशेषणतास्वेनतत्त्वमानत्वस्यप्रतियोगितावच्छेदकेऽप्र समानाधिकरण्यापित्तासामानाधिकरण्य
संबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकसंयोगीकालिकः स्वाद्या संबंधेन तथात्वे एवं प्रतियोगितावच्छेदकांशप्रका
रतापात्तेस्त्वाप्युपगमात् यथा तद्दंडी नास्तीत्यादौ दंडे निष्ठनिष्ठतत्त्वापादितमेवं प्रतियोगितामेदेऽप्यभावस्य
वावच्छेदकभेदेऽपि प्रतियोगिताया अभेदे संयोगीकाएवत्रिः पत्ताप्रतियोगितात्तिप्रसक्तिस्तु वह्नित्वमहानसीय
त्वादेः प्रत्येकमपि तादृशमहानसीयत्वविशिष्टानुयोगिकत्वमवापेन वह्नित्वस्य च स्वानुयोगिकविशेषणतया
महानसीयत्वस्य वा प्रतियोगितासमव्याप्तत्वात् नानाविशेषणकस्य प्रतियोगितः कारणस्य वा प्रतिप्रतियो
गिताकारणतयोरवच्छेदकतापात्तिदमेव बीजं सर्वैपतपघद्धर्मीवर्चीअवच्छिन्नानुयोगिकपत्त्वे घतयोधर्मः
प्रतियोगितासमव्याप्तः प्रतियोगिविशेषणीभूतस्य धर्मस्य प्रतियोगितायास्तेन संबंधेनावच्छेदकत्वमिति न्त्र
न्यथाऽतिप्रसंगः अत एव प्रतियोगिकारणविशेषणीभूतस्याप्यवच्छेदकसंबंधाद्यवच्छेदकीभूतप्रम

पत्वाहेः इत्यस्य ज्ञानत्ववृत्तिधर्मसमवायावच्छिन्नाप्रामाण्यज्ञानाभाव धूमाभावप्रकारकत्वाभाव धूमप्रकारकत्वदि
ष्टविशेषणतानवच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नेहपि नावगम्यते वृत्तिः कारणता एवं ज्ञानत्ववृत्तिसमवायावच्छिन्नरूपा
११ वच्छिन्नावच्छेदकतापाविशेषणतानवच्छिन्नाभिः व धूमप्रकारकत्वाप्रामाण्यज्ञानाभावत्वव ह्रामावप्रकारके
कत्वावच्छिन्नाभिन्नावच्छेदकताभिन्नेहपि नैकाप्रतियोगिताबाधितेत्युक्तेसर्वत्र लाभ त्र स्ववृत्तिविशेषणताका
॥ एतानां स्वलेवत्तुविशेषणताकप्रतियोगिता स्वलेवतावच्छेदकं उभयावच्छिन्नाचैकाप्रकारतात्मवृत्तिननु प्र
तियोगितानस्याश्रुतिरिक्तत्वे व्यवच्छेदकभेदेनभेदेनीकारात् नीलोघटोनास्तिनीलघटोनास्तीत्यत्र नील
त्वविशिष्टघटत्वं घटत्वविशिष्टं नीलत्वं वा प्रतियोगितावच्छेदकवाच्यं तदुभयावच्छिन्नावत्तैकाप्रतियोगिताभ
नत्वन्नवत्तिश्च वच्छेदकस्यावच्छेदकतावच्छेदकस्य भेदात् नच प्रतियोगितावच्छेदकभेदे एवं धः नीलपटः
तिपीतघटवति नीलोनास्तिघटोनास्तीतिवत् तत्र नीलघटोनास्तीति प्रयोगापत्तेः नापि नीलत्वघट एम०
त्वोभयपर्याप्तैकावच्छेदकतेति वक्तुं नाले त्वानुरोधात् पर्याप्तैकावच्छेदकताविरहेपि नैकप्रतियोगितासिद्धौ षेवसं ११

सर्ग इति वा चेन्न घटत्वेन निरवच्छिन्नाधेयत्वेनावच्छिन्नैकाऽवच्छेदकतानिरूपकत्वस्यानियुक्तिकत्वेनोपेक्षणीय
त्वात् तस्मात् अवच्छेदकताद्वयनिरूपितैकप्रतियोगितांगीकारेणायं न्यायरुपवादमीय इति ॥ ननु नञः स
संसर्गाभावबोधकत्वानंगीकारे न पचति चैत्र इत्यतः चैत्रे पाककृत्यभावबोधानापत्तिः अंगीकारे तु भूतल
न घट इत्यत्रापि संसर्गाभावबोधापत्तिः कारणवैचित्र्यं विना कार्यवैचित्र्यासंभवात् तस्मादाह प्रतियोगिपदा
वान्वयो वेति यद्धर्मावच्छिन्ने येन संबंधेन पदार्थावच्छिन्नप्रकारकबोधो नञ्विभक्तिपुरुषपादशाख्यसमभिव्या
हारेणाजन्यते न ज्ञानत्वधर्मावच्छिन्नविशेष्यकधूतत्संबंधावच्छिन्नतद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव
बोधते तादृशसमभिव्याहारेऽपि सामग्र्यामध्ये तिविशेषः तथा च सामग्रीवैचित्र्यात् कार्यवैचित्र्ये नानुपप
त्तिरिति भावः इदं त्वनुमतं बुधसाभिप्रायिकं न नञ्पदं नञ्त्वत्सामान्यकलेन तु नञ्पद इति पदः भूतले घट
इति समभिव्याहारे एतत् घटभूतलवृत्तित्वप्रकारक एव बोधः ननु संयोगेन भूतले घटः प्रकारकः नत्र
र्थबोधश्चाभूतले घटाभावविषयका आकाशशब्दाधीनत्वपश्यति इत्यत्र आकाशकर्मकत्वबोधकत्वे कलोभ

पत्वावच्छिन्नाभावत्त्वबोधः इति ध्येयं अननुगततानुसरणपः प्रतियोगिविशिष्टाभावबोधकसमभिव्याहारेष
१२ उक्तनाम्नाः तथाहि समानविभक्तिकनामत्वं नामार्थयोरभेदेनान्वयबोधे एकानुसन्धिमनुगन्तारघटनी
12 लोघटेद्व्यघटः पृथिवीत्यादिघटो नीलमात्रपेत्यादिवेदः प्रमाणमित्यादिसाधारणी समानत्ववविभ
क्तेस्तु विभाजकोपाधिप्रथमात्वादिनात्तेकवचनत्वादिना घटो घटस्तु घटौ नेत्यादौ तु नाभेदबोधार्कू
लस्समभिव्याहारः निपातस्याविभक्तित्वाभावात् नानिवाननिपातातिरिक्तत्वं विशेषणं घटो नीलइत्य
त्रऽभेदसमभिव्याहारे तु नाभेदसंबन्धावच्छिन्ननीलत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकनीलविशिष्टाभेदोवि
शेषणतयाघटेबुध्यते इत्येकत्वार्थकाख्यातसमभिव्याहृतप्रथमान्तनामत्वं द्वितीयाद्यसमभिव्याहृतः पचति
चैत्रः चैत्रेणपच्यते तंडुलः इत्यादौ चैत्रविशेष्यकपाकानुकूलकृतिः प्रकारकोबोधः तंडुलविशेष्यक
चैत्रसमवेतकृतिजन्यपाकविक्लित्त्याश्रयत्वप्रकारकोबोधोजन्यतेन त्रासमभिव्याहारे तु नः चै णप०
त्रविशेष्यककृतिमत्त्वापावच्छिन्नतादृशकृतिसंभवप्रकारकः स्वद्वैतसंबंधेन तादृशविक्लित्त्याश्रयत्वाभावप्र १२

कारकोबोधोजायते २ तत्तीपातुधातुसमभिव्याहृतत्वसार्थकाख्याततत्वरूपापवतिचैत्रः पचेत्रापव्य
ते तंडुलद्रव्यादोधात्वर्थस्यविक्लित्यवच्छिन्नाश्रितसंयोगस्यविक्लित्यवच्छिन्नाश्रितसंयोगस्यवाआख्या
तार्थकृतावनुकूलत्वसंबंधेनान्वयबोधः चैत्रसमवेतकृतिजन्यविक्लित्यवच्छिन्नाश्रितसंयोगस्यआ
ख्यातार्थविक्लित्तौजन्यत्वसंबंधेनान्वयः चैत्रसमवेतकृतिजन्याश्रितसंयोगावच्छिन्नविक्लित्तेर्द्वितीयार्थस्या
ख्यातत्वरूपेसमाश्रयत्वरूपफलाव[illegible]न्नव्यापातेफलव्यापारयोर्वाधातुशक्तौक्रमेणान्वयबोधः इ
पातुविशेषः आख्यातार्थधात्वर्थाभावस्यनञोकुत्रापिबोधाजननात्तत्रजाऽभाववोधनेनावंस
मभिव्याहारः सहकारीति ३ चतुर्थीतुधात्वर्थकारकस्वबर्थस्यबोधकारकस्तद्धिमात्क्रमसमभि
व्याहृतधातुत्वंतडुलंकाष्ठेनदेवदत्तायपचतीत्यत्र चैत्रस्यस्याख्यातस्यापवति· इत्यत्र धात्वर्थेपाकेतंडुल
कर्मककाष्ठादेरत्वयः तंडुलंपवतिनाश्माकोदनपचतिनाशमनावालस्याग्रमनोदद्यातिवशद्धायरूत्वा
सतीपततिशश्वरः मातुः स्मरतिनापितुः स्याख्यातस्यापवतिनमसोदस्तत्रनन्वाइतिशसमभिव्याहारेघा

१३
13

सपर्थेकर्मताभावादेरन्वयबोधो जन्यते ४ पंचमीतु तामससमभिव्याहृतसमुहातं डुलं तंडुलेनेसादौ कर्मत्व
करणत्वादौ समुवर्थेऽस्मा ध्वेयतयानाभावीयबोधः तत्रासमभिव्याहारेत्वामेन छत्तितनाभावत्वस्याध्वेनना
छत्तितनाभावतनाभावायनाभावान्तः माभावेद्सादौ समवेतत्वरूपवृत्तीपाद्यव्याभावसमवेतत्व
स्याप्रसिद्धासमवेतत्वेतिरूपितत्वसंबंधेन वृसतिपादकेवाय अवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभा
व एव प्रतीयते ५ षष्ठीतु अकारकसमुहसमभिव्याहृतस्वाप्रकृतिभिन्ननामत्वं क्रोशं कुटिलानदी
जन्ह्मेभिस्तापसः कुंडलायहिरण्यं पंडाततापाघटः चैत्रस्य धनं गेहे घटः इत्यादौ पाकसोपलक्षि
तत्वतादर्थ्यजन्यत्वत्वत्ववृत्तिसासां समुप्रकृतिकाम्यनामार्थेऽन्वयः तत्रासमभिव्याहृते तेनाभा
वास्त्वत्रप्रतीयते ६ समुनर्थे संख्याकृत्वितस्यप्रकृसर्थे तु वित्तस्वप्रकृसर्थतावच्छेदकेऽन्वीसतनु
गतैवव्युत्पत्तिः अस्माख्यातस्यसर्वत्रसंख्यानार्थः पत्रापितं ख्यानार्थः तत्रापिसाध्यकाख्यातसमभिव्या
हृतनामसमानानुगताव्युत्पत्तिरभावान्वयेऽतिः ८ । सप्तमीतु द्वितीयांतनामसमभिव्याहृतधातुसंता एम० १३

द्यनामसमभिव्याहृतस्योत्तरत्वं तात्पर्यकप्रसपदार्थो स्वधातुत्वं वा तत्तोकं प्रवाति तत्तो कं नघवनो सत्र स्फुटैव
एवं नञ्जः अभाववाधनेऽनुगताः षड्विधप्रसन्नपदइति· अन्यतमाभाववाधिप्रसक्तिरित्याद्यपाजितत्वे तिलन्वाऽ
भाववोधनेप्रतियोग्यन्वयपति पामकसमभिव्याहारस्यपदकारित्वेन सर्थः पस देतिपादशाहपवीक
पदस्येन सर्थः पदस्यनानात्वात्· प्रतियोगिन इति· प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न स्वेन सर्थः अभावपदधेये
तिस्तात्संबंधेन सर्थः प्रवति चैत्रः चैत्र[illegible]पदमिसादवाधाराधेयत्वयोरपि संसर्गत्वात्· प्रभाभुता
संगेतरि सपिव दति· इदमुपलक्षणम् प्रतियोगिन इत्यत्र प्रतियोगिपोगितावच्छेदकेन घुघमीत्ररसम
निपतत्वविशिष्टोस्वामावोपिविशेषणकंबुग्रीवादिमत्वं घटत्वापेक्षया गुर्विति प्रतिसंधानकाले
कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगितापाकंबुग्रीवादिमद्भिन्नाभावस्यान्वयात्र बोधनेऽपि प्रतियो
गीत्याहितिपदस्यनसमभिवार[illegible]इतिभावः तत्संसर्गतितन्संसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताके सर्थः नव्या
विशेषणतासंबंधावच्छिन्नप्रवोक्तरूपावच्छिन्नप्रकारतेसर्थः तात्पर्यकोत्यातसमभिव्याहृतपामा

तन्मात्रस्वरूपवस्तुसन्निमुदाहरति पमेयेति। पंचमीत्यादि पूर्वोक्तस्वाक्यार्थभावाभावबोधे सिकन्नि सिद्धेऽन्व
१४ यबोधोदर्शितः चैत्रः पचति तन्दुलं चैत्रेण पच्यते तंडुलं इत्यादयस्तसमभिव्याहारः तुल्ययोगक्षेम
त्वाभावादेव तिरस्कृताः स्वप्रतिभिन्नाकारकेषु समभिव्याहृततन्मात्रस्वरूपवस्तुसन्निमुदाहरति चैत्रेणे
14 दमिति पूर्वं पदे भावाभावबोधकक्रमेण वाक्यद्वयमुक्त्वा चैत्रस्यनास्मिन्नि स्तादि समभिव्याहारः पूर्व
वदेव तिरस्कृतः तुल्ययोगक्षेमतां कृतिस्वस्वरूपास्तद्भावबोधकान्वये दर्शयति निङर्थपर्यवसितं चै
त्रेण पच्यते तंडुलं इत्यत्र न तीयार्थकृते कीत्वपर्थेऽत्वपात्। तिङर्थे स्वेसु केन नु तिङर्थस्येसु कोव
पितदोषतादवस्थ्यन्तथाहि। तृतीयार्थो हि त्रिसमात्रेणानुकृतिः स्वलाघवात्। स्वाख्यातार्थकृतेन्
वधात्त्वर्थेऽन्वयः तत्र तन्त्रकृत्वविशिष्टेषणत्वबाध्याख्यातार्थः तद्भावावश्यकप्रथमान्तार्थस्वान्वे
ति। ननु तत्र कृतिरव्याख्याता तार्थः तानार्थतापन्नेदिति वा चैत्रः पचति अजानानास्य पाटेकृतेराश्र एप्र०
यत्वेव श्राके लिङ् दलेन हतणपाक्व कृत्वात्। संख्याकृत्साद्विवाख्यातार्थीनाम ध्यातस्वसार्थकाख्यातस १४

समभिव्याहृतप्रथमान्तनामार्थत्वरूपव्युत्पत्त्येकत्रैवान्वयः इति न विपरीतः कालस्यैव साधनत्वादेरपि धात्वर्थे कृ
त्यादेश्च प्रथमान्तार्थेऽन्वयादिति चेन्न मतिरिक्तपर्यवसानापि धात्वर्थस्यार्थकाख्यातसमभिव्याहृत
प्रथमान्तनामार्थत्वरूपव्युत्पत्तिबाधकत्वात् । तत्र तण्डुलान् प्रथमान्तत्वेनोक्तेरिति प्रकृत्यादेः धात्वर्थ्य
विशेषितकृत्यादेरिस्पर्धेः पचतीत्यत्र पाकान्वितकृतेः प्रत्ययार्थत्वे सत्त्वविक्लित्तिविशिष्टस्य प्रयत्न
स्यान्वयः चैत्रेणापच्यत इत्यत्र धात्वर्थविशेषितकृतेरेव धात्वर्थेऽन्वय इति । आख्यातादिपदानां । ननु
चैत्रस्य न गौरित्यत्र स्वत्वाभावोऽवगम्यते चैत्रस्यान्नम ... तीत्यादौ नविस्वत्वाभावो नावगम्य
तेऽन्वयबोधे च विभक्त्यर्थस्य गोपदार्थे व्याप्तितापानविरोधे चैत्रस्यान्नं चैत्रस्यान्नं तु सत्त्वावि
त्वस्य एवं च षष्ठ्यर्थस्य स्वत्वाभावप्रकारकबोधे प्रथमान्तनामसमभिव्याहृतप्रथमान्तनामपदार्थत्व
रूपव्युत्पत्तिः बाधकाबोधे तु न पक्षान्तपदसमभिव्याहृतविभक्त्यर्थान्तनामपदार्थत्वरूपव्युत्
पत्तिबाधेव्यादितिप्रतिबोधकाभावात् व्यवधानेव्युत्पत्तिकत्वापि धात्वर्थान्वयस्य इति चेत् । न प्र

तियोग्यन्वयप्रयुक्तानिव्याप्यतादृशाभावान्वयप्रयुक्तत्वेतास्यकीनः एवं चाभावान्वयप्रयुक्तत्वेन ज
१५ 15 प्रदृश्याधिकरणत्वे विशेष्यानुल्लेखविरहे पि नक्षतिः स्वतान्वयप्रयुक्तत्वेः बप्रत्वेनाप्रसमभिव्याहृतविषय
त्वेनाप्रव्याप्यतासक्तौ त्वेनाप्रसमभिव्याहृतप्रथमान्तार्थस्येति प्रथमान्तेतिविशिष्टः यो मिथ्यापेत
तयेनीति समवायेन प्रकारतेनेति सत्यर्थः तदभावस्येति समवायावच्छिन्नक्रियाविशिष्टकृतित्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकाभावस्येत्यर्थः तत्र समवायावयवहार्थेतावच्छेदकावच्छिन्नेनेतन पचति चैत्र इत्यस्य मनु
पपत्त्यावच्छिन्नविशेष्यकत्वन्तर्थकृत्यभावप्रकारकबोधेन व्यभिचारः तथाविशेषणतयाप्रकारतानतु
हृत्विनियामकसंबंधस्यालीपप्रयुक्तत्वेन इमुद्दाहरणं प्रयुक्तत्वस्यार्थः स्वाभिचं नतुल्यसंतथाहि स्वत्वस्वा
मित्वेनातिरिक्तपदार्थमनाभावात् विनियोगयोग्यत्वे स्वत्वं विनियोगश्च दानविक्रयादिसाधनत्वो
पलक्षिताविजातीयाकृतिः संस्कारविशेषोधर्मविशेषोवा स्वत्वं नुतादृशकृत्याद्यः साधनत्वं तत्र च गुर्व
नौलघुनिबन्ध्याःस्वामित्वेशक्तिस्तन्निरूपकत्वमेवस्वत्वमित्येवंवचेयमाहितिनामकाः इः स्वस्वपादेश्च राम १५

ति. आदिपदात् अकाराकेद्वितीयपादेः परिग्रहः वेत्यादि इति दर्शितेति निरूपितत्वसंबंधेन चैत्रीयस्वत्वाभा
वप्रसक्त्यर्थं स्वपदं प्रकृतस्वत्वान्वितस्यैव बोध इत्यत्र नासर्वमः वस्तुतस्तु निरूप्यनिरूपकभावः संबंधो
रेव न तु संबंधिनोपि यथा कार्यताकारणतयोरवधारितावच्छेदकतयोः तथा च प्रकृतस्वत्वे स्वत्वत्वेऽन्वयः
स्वत्वनिस्वामित्वनिरूपकत्वेन वाच्यः इत्यत्र प्रथमो वास्त्विति न स्वामित्वे शाक्तिर्उक्ता द साधकाभावे
त्रैतिसंबंधस्यैव संबंधिनोपि निरूपकत्वात् स्वामित्वेन प्रथमोपस्थितिमतः भाकत्वत्वात् एकमिति
स्वत्वस्यातिरिक्तपदार्थत्वे लीलावतीदीधितिमतोऽप्येवं स्यादिति स्वामित्वमप्यतिरिक्तं द्वितिया
गानुकूलक्षसादेर्हेतुत्वं च स्वात् आदिपदात् एवं त्रिवितीयाघर्षव्यापकत्वादेः परिग्रहः स्वामित्वमे
वपक्षधीसत्वनिरूपकत्वेन धनेऽन्वय इति प्राचामतं दूषयति न त्विति स्वाम्यादौ स्यादिपदात् प्रा
प्यत्वोपलक्षकत्वादिपरिग्रहः तस्येति स्वामित्वस्य सपर्यः धनेति स्वान्ते संबंधेन धनाद्यन्वि
तात् स्वनिरूपितत्वस्याप्रयत्नरूपपरम्परासंबंधेन धने स्वामित्वस्य सत्वेऽपि आकांक्षित

साक्षात्त्वं वेन धनावृत्तित्वात् प्रकृते प्रत्यक्षप्रमाकत्वात्ता स्तेव धेयेनानुपपत्त्यपेरा अत एव शब्दप्रमाणौ जाना
नीत्यादौ आश्रयत्वस्य त्वं धेन धात्वर्थतावत्स्य प्रयोज्यपत्वे ऽन्वयः स्वीकृतः न तु पवती साक्षाद्योजकत्वस्य
१६ हकुलकृतिमत्त्वस्य त्वं धेला नवपदवृत्ति चैत्रो ऽपेयपीति अत्र भवतेव सर्वसिद्धमतत्वादित्याभावः प्रतियोगि
16 ते तिपादश्वात्समभिव्याहारात्तस्य तत्संसर्गक शाब्दानुकूलत्वं तावदश्वा समभिव्याहारात्तकृते न न अन्त
त्तीसर्गावच्छिन्नाभावो बोधः तुल्ययोगक्षेमत्वात् कर्कुत्पुत्रैःस्मात्त्वात्त्वं धेनान्वयबोधानुकू
लसमभिव्याहारात्तत्कृते न न तावद्यातिहरूपकस्य स्वपदस्यानात्मत्वं धावच्छिन्नप्रतियोगिता कोऽ
भावो बोधः तीयतुतिभावः पत्नुत्पत्तिपामकत्वान्निरूपकसंप्रतियोगितावच्छेदकत्वं धेनभवतीति
व्याप्यातं नने चैत्रकृतत्रैणमपविहद्वत्त व्याप्तिपत्त्वस्य ... वच्छिन्ना धेयतावोधकस्य प्रयोगो राम०
लोकानां तत्त्वे कृत्निति पामत्वमितितु गर्भतेवन्द्रइति स प्रमीवोधस्याधेयत्वस्यावच्छेदकत्वान
चेदत्रःहं योगस्यात्या ऽऽत्मानवयप्रयोगो ऽप्रमात्ये वाधकाभावे नाप्रामाण्ये साधकस्य विषयबाध १६

स्याभावेन च । तस्य प्रमाणत्वात् । न च संयोगावच्छिन्नत्वांशेऽप्रमत्वं संयोगावच्छेद्यत्वांशे बाधका
भावात् । न च गगनसंयोगस्याधेयत्वाधारत्वावच्छेदकत्वेन तत्त्वेन गगनवत् एति बुद्धेः प्रमात्वं स्यात् ग
गनाभाववत्त्वेन तत्त्वमिति बुद्धेः प्रामाण्यं च स्यात् तत्त्वे गगनाधारतापादकत्वात् । गगनाधारतावि
तिगगनप्रकारकत्वात् । गगनाधिकरणत्वेनापि विरोधित्वात् । गगनाभाववत्त्वेति वाच्यं तत्संबंधितिने
न तत्प्रकारकत्वरूपप्रामाण्यस्य तत्त्वपाऽव्यंगीकरणीयत्वप्रसक्तेः संयोगाभावस्य कपि संयोगाभाव
स्यैव वाऽकाशाभावस्य केवलान्वयिनः केनापि समं विरोधाभावेन तद्बुद्धेः सर्वत्र प्रमात्वात् । अप्रमा
तापादनस्याकिंचित्करत्वात् । न नात्राकाशमिति बुद्धिः प्रमा स्यात् । एतद्देशाधेयत्वस्य सत्त्वा
दिति वाच्यं चैत्रे धनमिति वत् । तस्याप्रामाण्यस्य संबन्धित्वागर्भस्य तद्वापि तुल्यत्वात् घटः किं च गवि
चैत्रस्वाम्यं न मैत्रस्वाम्यमिति प्रतीतेरितिपि तुल्यत्वात् । न वा पौक्तिकोऽहन्निति प्रापका एव संबंधः
प्रतियोगितावच्छेदकरूपेति विषयतया धर्मितावच्छेदकतया प्रकारतया च नानात्वविशिष्टबुद्धौ

१०
अनुमितिप्रवृत्त्यादौ विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धौ वतन्तत्संबंधावच्छिन्नाभावघटिताः कारणतानिरूपितत्वं तत्र विरो
धश्चेद्धूमादेरिनावुपाधिर्नेहहेतावुपाधिरित्याचार्यैः कृतं तदेव संगच्छते यद्धि सन्निपातकमव्याप्यत्वं प्रतियोगि
तावच्छेदकसंबंधः स्यात् हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिसाध्यसामानाधिकरण्यघटितप्रकारे निरुक्तित्वा
साध्याभाववद्वृत्तित्वं प्रतियोगितास्तु व्याप्तिलक्षणान्तरेवोपपद्यते यद्धि साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वेन प्र
तियोगिताविशेष्यतेन यावधरीवैत्रत्वात् इत्याद्यनुरोधेन स्वामित्वादेवसन्निपातकस्यापि प्रतियोगितावच्छेदक
त्वमगत्याऽभ्युपेयमिति दिक्। नव्यनैयायिकैः — स्वामित्वाभ्यंतराः प्रकाराः संतितथाहिधनवानयमिति धीनो
पपत्तव्यानयं धनरहितोयं चैत्रे धनमैत्रेण चैतमित्यादिप्रयोगात् स्वामित्वजनकत्वादिः संबंधोवृत्तिनियामकः
प्रतियोगितावच्छेदकश्चेत्स्यात् चेन्न स्वेदंनेदंचैत्रस्येत्यादौ स्वामित्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोयमाव एव
प्रतियोगितावच्छेदकश्चेत्स्यात् चेन्न स्वेदंनेदंचैत्रस्येत्यादौ स्वामित्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोयमाव एव
वबोध्यते धनाभावप्रकारकबोधे यत्नतपद स्यतिपातकत्वान्नातिप्रसंगः इत्येकेः अत्र धनचैत्रस्य स्वामित्वं ने
वबोध्यते धनाभावप्रकारकबोधे यत्नतपद स्यतिपातकत्वान्नातिप्रसंगः इत्येकेः अत्र धन चैत्रस्य स्वामित्वं ने
हधने इत्यादौ वृत्ति[illegible]त समानप्यर्थीः किंतु निरूपितत्वं यत्सम्बन्धेत्वेन्चेतिनन्त्राचनिरूपितत्वाभाव एव बोध्यताऽऽदि

द्वितीयः स्वत्वनिरूपकत्वमेव स्वामित्वं तदेकदेशे स्वत्वे समभिव्याहृतघीधेयत्वस्य तदभावस्य चान्वयः द्रव्यमत्र
धने चैत्रस्य स्वामित्वं न मैत्रस्येत्यादौ स्वप्रवृत्तिरिति तृतीयः निरूपकत्वस्य वृत्त्यनियामकत्वेऽपि प्रतियोगि
तावच्छेदकत्वं मंतव्यं तत्र पंकजविदेकदेशे मंत्रावद्वृत्त्यनियामकः संबंधो न प्रतियोगितावच्छेदक इत्यन्यथात्र
नुकूलत्वस्य न यत्नीसाध्ये प्रतियोगितावच्छेदकत्वं न स्यात् तथा च स्वामित्वमेव षष्ठ्यर्थः स्वामित्वस्व
निरूपकत्वसंबंधावच्छिन्नाभाव एव धने चैत्रस्येति प्रतीतेर्विषय इति चतुर्थस्ते कुतो नोद्भाविताः इत्यत-
त्राहाद्विगीति प्रकृतिप्रत्यययोः साक्षात्संबंधेनान्वय एव साकांक्षत्वात् न प्रथमः निरूपितत्वस्य स्वस्सम
र्थत्वाभावात् न द्वितीयः संभवति यदर्थान्वये एकदेशान्वयो न क्षम इति न तृतीयः वृत्त्यनियामकस्य प्र
तियोगितावच्छेदकत्वेऽप्यननुगतगुरुसत्तानिर्वाह्य तदनुगतगुरुसत्त्वेः कल्पनानौचित्यान्न चतुर्थ इति
द्गिति सस्य भावः ननु जातौ तस्मिन्नेसत्र पूर्वोक्ताकारकविभक्तिसमभिव्याहृतप्रथमान्ततामरूपस्वस
त्रिसहकारेण सन्नापि शेष्यकजातिवृत्तित्वाभावप्रकारकबोधः संभाव्यते स च न संभवति जातिवृत्तित्व

सामान्याभावस्य सत्तायामसंभवात्· एकार्थसमवायेन सत्तायां जातिवृत्तित्वात्· नानिति ह्यपि तत्समवायावच्छिन्न
१८ 18 वृत्तित्वस्याप्रसिद्धेः। यत्तु अन्याधेयत्वे समवायादौ संबन्धवशात्कि ह्ययं मतत्वे घटो मतत्वेन घटः सत्तावच्छि
त्रत्वेन संयोगस्य वृत्तितेतस्य घटे अभावे वाऽन्वयः जातौ सत्ता नास्ति सत्र जातिनिरूपितवृत्तित्वस्यावच्छेदकत्व
संबन्धावच्छिन्नाभावः समवायेन च सत्तायामन्वेति· एवं च जातिवृत्तित्वसामान्याभाववत्त्वसमवायविशिष्टसत्ते
सत्त्वप्रबोधः समवायेन जातौ सत्ता नास्तीत्यत्र नञर्थीभूततादृशसमवायप्रतियोगित्ववती सत्ते सत्त्वप्रबोधः वृ
त्तित्वाभावश्च संबन्धतावच्छेदकीभूतसंयोगत्वसमवायत्वाद्यवच्छेदेनैवान्वेति· ननु मतत्वे वृत्तित्वाभाववत्त्वं संयोग
त्वेन घटवति संयोगेन घटो नास्तीति प्रसज्यमानप्रसंगः। न च तथापि समवायेन जातौ गगने नास्तीत्यत्र नातिवृ
त्तित्वाभाववत्त्वसमवायप्रतियोगित्वविरहादेवमपि मतिः स्यादिति वाच्यम्· नञर्थस्य वृत्तित्वसमवायप्रतियो
गित्वाभावान्वयात्· जातिवृत्तित्वाभाववत्त्वसमवायप्रतियोगित्वाभाववद्गगनमिति सत्त्वयोपगमात् इति· तदपि प्रति एम०
योग्यभावान्वयतुल्ययोगक्षेमत्वस्य सन्निरहितमसंबन्धसामान्ये शक्तिकल्पने गुरुत्वेनेति तदुपेक्षा ननु ग १८

तद्व्युत्पत्त्या तत्र शाब्दबोधमुपपादयति मत्र चाधारेति प्रतियोगिन इति शेषः। आधाराधेयभावो विशे
ष्यताप्रकारत्वे संसर्गमर्यादाः सांसर्गिकविषयताः तादृशावलक्षणनियामकं पूर्वोदाहृतसमभिव्याहारः तत्सप्रः
तन्नियमाः। तत्पादृशसमभिव्याहारे ऽनात्र विनिर्मुक्तेन पञ्चमीविच्छिन्नेपत्संसर्गकोपञ्चमावच्छिन्न प्र
कारको बोधो न जन्यत इति समुदितार्थः। तत्र तादृशसमभिव्याहारस्थले ऽनुयोगिपदे ऽनुयोगिवाचकप
दघटितत्वसमर्थः अनुयोगित्वमाधारत्वं समन्याः पूर्वोपदर्शितव्युत्पत्ति षड्भिन्नापाः व्युत्पत्तेः अपेक्षा
नियामकसमः तथा च प्रतियोगिवाचकपदसाकांक्षानुयोगिवाचकपदत्वहूपास समीव्युत्पत्तिः। भू
तले न घटः इत्यत्र घटाभावविशेष्यकभूतलवृत्तित्वप्रकारकशाब्दनियामिकेति भावः। यत्तु सप्तमी
पदं सप्तमीविभक्त्यर्थकमपाकैश्चिद्व्याख्यातम्। तन्न युक्तम्। जातेन सत्ते मत्र च बलीयस्त्वात्।
प्रकृतमुदाहरति ये चेति। घटपदं बोधो न प्रसपार्थीभावप्रकारकः क्रियते तेनिरर्थकत्वात्। क्लिन्नत्र प्र
प्रातिपदिकत्वात्। तद्धर्मीभावविशेष्यकश्चैत्रवृत्तित्वप्रकारके सतु बोधो न संभवति क्लिन्नत्र सप्तम्

शब्दस्यानर्थकत्वात् धात्वर्थाभावप्रकारकोपि बोधो न संभवति न कलंजं भक्षयेदित्यादौ गुरुमततसिद्धत्वो
त्तरलिङ् समभिव्याहाररूपकारणाविरहात् तथापि धातत्त्वरक्ति न्नपचजादेधीत्वर्थे शक्तिः संभेदेना
१९ न्यतरत्वे पर्याप्तिमिति स्यादेव धातुप्रत्ययाभ्यामेकैव कृतिर्बोध्यते कथं न द्वितेसततेसततमप्राप्तिपरिकृत्वा
19 त्नामकापकारित्वमिति तिनकाप्यनुपपत्तिः एवं च नामार्थयोर्भेदेनान्वयस्याव्युत्पन्नत्वाच्चैत्रकृतिना
मार्थयोः समवायेनान्वयाभावात् सन्नयत्तरमास्यपमिति घटेन जातिरूपमेतद्रूपमिति प्रयोगाबोवी
रणाय स्वत्वपितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वतद्वच्छिन्नाद्यौगिताकत्वव्युत्पत्तीत्यादरात्ती
वेइति ध्येयम् ननु चैत्रेण पाककृतिः भूतलेन घट इत्यादौ चैत्रभूतलादिवृत्तित्वाभावप्रमीतिरेवस्या
त् अनुगतव्युत्पत्तेरतस्माद् इति जातौ नसत्त्वीगम तं समवायेनाभावइत्यादिरूपपादपति अत्र चेति
नास्पर्शेरूपरूपत्वाणाभावाबोधोपि बोध्यः कदाचिदिति समवायावच्छिन्नवृत्तित्वं न चैत्रतिरूपितं न जातिति एम०
रूपितं इत्येवं बाधदशायां रसर्पः कदाचिदिति बाधानवताऽदशायामिसर्पः विशेषणांशे बाधसत्त्वे विशि १९

ष्टस्याग्रहात् । तदभावस्याग्रहेण संभवति आपत्ते च तदानीं बोधः स च विशेषणावाधविशिष्टत्वास्यपीविशिष्ट
प्रत्ययमात्रस्य तत्रानुयोगिवाचकपदसमभिव्याहृतप्रतियोगिवाचकप्रत्ययमात्रनामपदसमभिव्याहृतेऽननुगतो
पि तिपामकोवाच्य इति समुदायार्थः इदमुपलक्षणं सार्थकाख्यातसमभिव्याहृतप्रत्ययमात्रनामपदस्य
त्रावयविन्यूनननुगततामुसन्निवेशपर्यंतगीकरणीयाऽन्यथाननेऽस्तिनवाऽकाशंपश्यतिन्यूधः इत्यत्रानु
योगिद्वितीयापादस्या हा स्वार्थात्वाप्यविषयत्वेवार्थः न्यूनन्यायानुरोधिवंदमस्मितिवा घटनेऽस्मिन्नंपश्या
मीत्यत्रनुव्यवस्थापत्तिः । जेनाकाशकर्मकलाभाववदर्शनाभावप्रलाभाववान्तं ध्वंसान्वयोतसंभवति
- - - - - - - - - - - - - - ऽन्वयान्न्राकाशाभाववत्कर्मकदर्शनाभावप्रलाभाववान्तं ध्वंस
न्नाकाशक
न्वयबोधः इतिवाच्यं । तथापि जातो गगनं न पश्यतीत्यत्रागतेः । न चात्रापि जातः स्वभाववत्समवायावच्छिन्न
वृत्तित्वाभाववान् समवायप्रतियोगित्वाभाववान्प्राकाशाद्गत्साकारकोऽन्वयबोधस्सम्भवत्येवेतिवाच्य
दः भवऽरूपवाधतासर्वाभयविशिष्टत्वसमभिव्याहृतएतन्मननुगमादिति पद्मकैश्चिदुक्तं तदुभय

विषयताहृत्तासर्पगतेऽ उभयविषयतावृत्त्यापत्तिः कृतेति तत्रानुवाधघटितवाधाभावघटितत्सामग्र्योरेकदासत्त्वानविचारा
२० सहभेवेसादित्वपमसं· ननु अननुगमप्रसत्तेर्जातौ न सत्त्वे सत्तुरेधेनावशकसे सैवास्तु किमनुगतप्रसत्त्वे सत्तन आह।
अनतस्वेति। व्यक्तिविशेषत्तिर्गन्धोजलवृत्तित्वाभाववानिति सनुभवएवस भानविषयकत्वमुपपद्यते व्यक्तिकीवृत्तिर्गन्धो
जलवृत्तिर्गन्धाभाववदित्यानुभवे तु समानविशेष्यकत्वानुभवे न स्यादिति भावः। अत्र घटपदप्योर्नघटत्वमितिवा
क्यस्यप्रमाणत्वं वृत्तित्वाभावविषयकत्वएवोपपद्यते अवच्छेदकावच्छेदेनैवान्वयबोधस्य प्रसत्त्वात् घटत्व
स्य घटपटोभयवृत्तित्वाभाववत्त्वात्· घटत्वाभावस्योभयवृत्तित्वविरहेणाननुगतप्रसत्तिपक्षस्यासंभवात्।
च्चित्वस्याभानाधिकरणत्वेनाच्चपत्वीकारे घटपटपीघेटत्वमिस्स्याप्रमाणत्वापत्तिः। किंच प्रसपत्रेपातार्थ
योर्मुख्यविशेष्यतयाशावृत्त्यामत्राहदर्शनामुख्यविशेष्यतयाशाब्दं प्रतिप्रकृतिजन्योपस्थितेर्हेतुत्वात् नत्र
पदेनमुख्यविशेष्यकोबोधो न संभवति चैत्रेण न सुप्यते मैत्रेण न सुप्यत इत्यादौ तत्तीयार्थवृत्तित्वाभावः स्वापादा एम०
वन्वेति· ननु स्वापाभावादौ चैत्रादिवृत्तित्वमिस्सननुगतात्तत्समीप्यप्रसत्तिर्नास्तीति चेत् तन्न· अवाध्यापमतमपत्व २०

स्यति॰ केचित्तु विशेष्यइति न च विनिर्मुक्तवाक्ये मुख्यविशेष्ये घटादावसर्पः। प्रथमान्तार्थमुख्य
विशेष्यकबोधे प्रमाणान्तरमाह॰ अत एवेति॰ इत्थं चाभावे संख्यान्वये घटसामान्याभावस्यैकत्वाद्द्वौ तौ
नास्ति घटो नास्तीत्यादिरेव प्रयोगः स्यात् न तु घटौ न स्तो घटा न सन्तीत्यादयः प्रयोगाः अस्माकं तु प्रथमान्ता
र्थे संख्यान्वयव्युत्पत्तिबलात्प्रतियोगितावाचकपदानामाख्यातसमानवचनतोपपद्यते भवतां तु न कथमपीति॰
साक्षादभावेनान्वयितिसंख्यान्वयपक्षे लेदृशान्वयपतितमत्तलक्षणमाङ्गीति प्रथाहुः उत्कर्षद्योतकस्य च
तिदोषसंअननुगतत्वसहत्वेनैककल्पनलाघवाच्चतेषामिति न दूषणतास्पर्शकं किंतु वितानुकूल
त्वेन वितायां कृतायां दोषावकाशो नास्तीति भाति। तथाहि सोऽप्रमेयस्वाधिकरणलमेव समानधर्मः
न त्वाधेयत्वं हृत्स्वनियामकोपि संबंधः प्रतियोगितावच्छेदकः समानाधिकरणत्वं न च सन्नि
वेविन्नाच्छिन्ने व्यतावच्छेदकेऽवच्छेदकतापाससमत्वावबोध्यते तत्र च तत्संबंधावच्छिन्नाधिकरणत्वाभावो
न त्वावबोध्यते इत्यत्र गुणतो न गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्ताइत्यत्र गुणनिष्ठाधिकरणत्वाभाववद्विशिष्टस

त्ता त्ववतोऽसत्त्वपः जातौ तत्सत्त्वाभ्युपगमे तु तेन घटत्वसाहाय्युक्तैव गतिः जातौ गगनेऽसमवेतं इत्याहोदिद्विधानजर्थान्व
यइति विशेषः तथा च नातिनिष्ठाधिकरणतावच्छेदकत्वाभावत्समवायावच्छिन्नप्रतियोगिताभावव ऽगन
२१ मित्यन्वयधीः घटोन घटत्ववत्त्वेऽसत्र घटत्ववत्त्वोऽभवत्वे घटवृत्त्यधिकरणताप्रत्यवच्छेदकत्वपाऽभा
वः स्फुट एवेति नानुपपत्तिः अधिकरणतापो चान्वयिनोऽन्वयः अत्र त्वयिनावच्छेदकपर्याप्यधिकरणतेह
21 यितवत्त्रितयानतुवृत्तितामानेऽणतेनजातिघटत्वोतत्सत्त्वेतत्रसत्तावस्यघटवृत्तितावच्छेदकत्वेऽपि तत्स
त्तिः द्रव्यत्वरूपमिति वा केवलत्वपोपपन्नेवेतिनाननुगतत्वम् तस्मेतरएवेत्यपंतु आकाशमंधोन वर्ण्यपति द्रव्यं व
धितेन रूपतो नीसाहेसार्थिकाव्याप्तत्वमभिधाय तत्प्रपमात्मपदे रूपवत्त्व सत्त्वाऽतिवीहेवाधनासपोभवव
ष्टितानतुगताऽपि त्वसत्त्वेऽश्वपदं नीकार्यमिति सोऽरुधमतानुपायिनोऽपि विलाः सत्तापदत्वसत्त्वासमवाये
लक्षाणासत्त्वासमवायपवीविसम्याः शक्तिः पवी कर्मीसागतिकरणीयेसपिवधृ[illegible]त्ति एकार्थसमवायान एम०
वच्छिन्नवृत्तित्वे सत्सम्बालनलक्षणताटेश्यवृत्तित्वसामान्याभावएवनत्वाबाधते घटेन घटत्वं जातिघट २१

योगेसत्त्वे संसर्गो दर्शितदिशैव गतिरिति केचित्. अत्र परंपरयाभावनान्वयितिमधभात्वार्थे संख्यान्वय
स्यापत्तिर्व्यागान्धोनजलद्रव्यत्वैकविशेष्यकत्वानुभवस्य जातौ न सत्त्वे संसत्त्वागतेऽस्मानिधानकेप्रागल्भ क्र
तेप्रकारमनुपपन्नस्यतिसत्तम्यवेतिसहम्यर्थ्यधेयत्वम्यनन्वर्थेऽभावेऽन्वयपक्षस्यवप्रतियोगितया प्रा
तियोगिमन्वयः प्रतियोगितावात्राविशेष्यतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वेनत्रुसन्निवलात्संसर्गः तेन
नघटवत्सपिनघटइतिप्रसंगस्यापत्तिः।इत्थेनहृपमितितियोग्यमेवत्त्रयोगत्वेनु [illegible]पदेसकलद्रव्यपरं प्रा
यः पपिष्वोनीगन्धऽसविपोयोग्यमेवव्याहृजत्रुसहत्निधर्मावच्छित्राभावस्यवव्यासत्रुसवृत्तिधर्मावच्छि
त्रानुयोगिताकाभावस्यापिवद्धमानोपाव्यावेरतितिरिक्तत्वांगीकारात्. घटेन घटत्वपटत्वेन गुणो न गुण
कर्मान्यत्वविशिष्टसत्तेत्यादेतुमानुपपत्तिगन्धोपि किंवनञोधानवमात्तत्पदैनत्सौभोमाहत्तुनामतिः
नमहेनागदोवापिसत्त्वेनेधर्मे ज्ञनत्साहदौनानेकत्वान्मावैयर्थ्यं ञोधमात्स्पीत्यभावानांवच्छला
तत्सोमरुद्धप्रतेनुसज्ञनहत्तिसाभावस्यैकपात्रत्वांवैयर्थ्यमेवऽसमेववाभावप्रतियोगिनोः प्रतियोगि

२२

22

तात्संसर्ग इति प्रवादोऽप्युपपद्यत इति अत्राभावांशे प्रतियोगिप्रकारकस्यैवानुभवस्य सर्वजनसिद्धत्वादत्र
भावप्रकारकप्रतियोगिविशेष्यकबोधस्याननुभवाद्विशिष्टे घटे एवास्य एतः सूचितः अननुभवस्य स्वेनुसर्व
तोऽव्यापकत्वमेवमतमिति ध्येयम् पचम् एतावता प्रवर्त्तेन नत्राऽत्यन्ताभावबोधने प्रतियोग्यभावान्वयतुल्ययोग
क्षेमत्वमुक्तं निलम्पाः शब्दः तस्मात्स्वपदार्थश्च तत्ताऽननुगताः समभिव्याहारज्ञानकारणताः अनुयोगिवाचकपदसम
भिव्याहृतैतस्त्वाम्याः अननुगताश्च समभिव्याहारज्ञानकारणता उपपादयन्नभेदे बोधननुगते द्वेष्यमुत्सन्नी अननु
गताश्च विरसन्नी विवक्षणं नलनघटः साधाव भेदान्वयबोधस्याप्यभावमुपपादयति। यत्रैवेति यदोः पादशा
नुपूर्वीकपदोपस्थापितयोरित्यर्थः विशेषणविशेष्यतोर्भयोरिति प्रतियोगमनुयोगिनोः अभावप्रकारविशेष्ययो
रितिवार्थः भेदेनेति भेदेनैवेत्यर्थः नेतपदे नीलइति यौगिकशब्दार्थविधेयकबोधेतात्पर्येण नीलप्रकारके राम०
समवायेननीलत्वस्यविधेयत्वेऽपिन क्षतिः अव्युत्पन्न इति पूर्वीयइष्टिवव्युत्सन्निकाधीनावच्छेदकतात्का २२
नइत्यर्थः अभेदेनान्वयोऽव्युत्पन्न इति यावेतुमुगमप्रवननु अभेदान्वयेतिपायकस्याकथनात् अभेदान्व

परत्वनास्तिद्दलतत्त्वमाहत्य मेतित ध्यावाभेदान्वयोऽनुभवसिद्धस्तन्निर्वाहकमवश्यं वाच्यं कारणवैचित्र्यं विना
कार्यवैचित्र्यानुपपत्तेरितिभावः अत एव च घटो नील इति भावान्वयोदाहरणं घटो न नीलो घट इत्य
भावान्वयोदाहरणं च घटो नीलो घटो नीलो न मणीय इत्युदाहरणं यत्तु भेदान्वयानुपपत्तेः कारणवैचि
त्र्यन्न माह अत्र चेति नामार्थयोरभेदान्वये इत्यर्थः विशेषणविशेष्यपोरिति विधेयवाचकपदनामार्थयो
त्तरविभक्तिसजातीयविभक्त्यंतो दृश्यपदोधकनामत्वमित्यर्थः विभक्त्या स्वाजात्यं च सुत्वौत्वादिना
न तु प्रथमात्वादिना वस्त्रमाणस्यतत्वल्वि सादिविरोधापत्तेः अत एव नामार्थयोरेव भेदान्वयप्र
भेदान्वयो भवसहकारिसमभिव्याहारः स्तोकं पचतीत्यादौ धात्वर्थस्याभेदेन विधेयतावाचको धे
यवाचकसत्त्वेपि नित्यपि अत्र ते इन्ताः समर्थसमभिव्याहारे नामार्थस्य नामार्थेन जातभेदबोधनेऽभे
दबोधने क्वचन जघन्यो तोपादकोऽभवति तादृशस्य प्रकृते विवक्षणात् इति सच समानविभक्तिकनाम
द्यपरस्त्वभवति। अत एव च घटः साधो घटः स्तोकः तत्रैव न सिद्धविधीयमानत्वाय भेदबोधो भवति नी

लोत्पलमिति कर्मधारये पदार्थयोऽभेदेनान्वये ऽपि न तु विधीयते नानो नीलोत्पलन्ने स्यादेनोत्पले नीलाभेदेनजावो
२३ ध्यतेऽभेदाच पत्रो धेऽरूढ लोनामार्थयोस्समभिव्याहारे विरुद्धे स्वतेनानुपदमेव दिवेच पिब्यतेनामयेऽभे
देननामार्थविधेयकधाहरूढलसमभिव्याहारे एवविशेष्यतो स्मेनोक्तः तादृश बोधस्य चयौगिकार्थे विधेय
23 कनामस्यलेन प्राचीनसम्मतः किं तु रूढ्यर्थविधेयकनामस्थलएव अत एव रूढ्योगमूलेन कपि संयोगी स
त्र कपि संयोगासंताभाव एव विषयो न कपि संयोगी भेद इति मणिकारैरुक्तम् प्रतिमालक्षणं वानुमिसहतान
तिरिक्तविषयशाब्दत्वानजनकत्वापावपवत्वं कृतं तच्चातद्वैवसंगच्छते नपदिपवर्त्तेव हि विधेयकशाब्दस्या
तः ननु वाक्यमतः विधेयकत्वं समानविषयकत्वं तु उद्देश्यतातिरूपितविधेयतनामाभेदेन तेन शाब्दस्यसं
त्वाविषयकत्वेऽपि नातिरिक्तविषयकत्वहानिः ब्रूमस्त्रानामप्रस्तत्वातांवरसंताप्रातिपदिकसं संताविधा ग०
यकं स्त्रद्धयमिति वदतामयमेवाभिप्रायः शाब्दिकानां अत एव मिथ्यामहिमत्वं त्रानुवाद्यं किं तु विधेयमि २३
तिवद्नाकाव्यप्रकाशकृताऽप्ययमेवार्थः प्रकटीकृतः यौगिकशब्दप्रयोगेनामार्थतावच्छेदकविधेयक एव

बोधः द्वितीयसौवीमिवेस्यत्र द्वितीयत्वमात्रमुद्देश्यमिति विधेयाविसर्गदोषमपि व्युत्पन्नौवीरिति
यामिवेतिप्रतीयमिसनेन द्वितीयत्वे विधेयको बोध उपपादितः तस्मात्नामार्थोद्देश्यकनामार्थवि
धेयकतादात्म्यसंसर्गकबोधे समानविभक्तिः सजातीयविभक्तिकत्वमप्यंतादृशविभक्तिमत्त्व
दत्त्वमेव वा नियामकं तस्मान्नभिव्याहारे वाच्यः घटो नीलो घटेन नील इत्यादौ नीलत्वस्यैव विधेय
तात्पर्येवचासंताभावो न त्वा बोध्यते नीलपदस्य प्रत्यक्षीयाच्छ्रसपतिं एषपोगार्थो नीलहत्वानभे
देन घटे प्रकारः नीलत्वं च विधेयं उद्देश्यो घटः इत्यन्वयोगिकशाब्दाप्यविधेयकबोधोद्दिविधेयवि
षयता शीलीउद्देश्यतासंख्याद्विविधसंख्यातात्पर्यैकवाक्येऽभिन्नवचनान्तताविधेयांश एव ला
संख्याभावस्ततेवेदाः प्रमाणं जालसाहित्यक्रमः पदार्थः इतिन्यायोहेतुरित्यादौ प्रामाण्यमपदार्थत्वेऽहं
पापाशङ्कौ उपधाने वक्रमे लोकत्वात्वयः विधेयतावत्त्वप्रमाणत्वशक्त्युपधाने पुत्रमाणपदार्थ
हत्वाभमेदेतोद्देश्येषु प्रकारता नीलोत्पलमित्यादौ नीलस्योत्पलेऽभेदेन प्रकारतामात्रमस्त्वं

घटो घटौ घटा इत्यादिषु नामार्थविशेष्यकान्वयबोधे घटत्वव्याप्यगुणत्वानामार्थाभेदेन विशेष्यता
२४ मात्रं न तु तद्व्याप्योऽपि प्रकारतोऽत्यादिस्वप्रकृतिनामार्थे इदं तु चैत्रस्य पश्यत्यावधेयः इह नामार्थविशेष्यकान्व
यबोधानुकूलस्वसमभिव्याहारोऽनुगतावच्छेदकत्वमिति स्मर्यते यौगिकपदार्थप्रकारकबोधानुकूलस्वसमभिव्या
२५ हारेऽवयवार्थोपस्थितिसहकारेण विरुद्धसंख्योपाः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकतात्पर्यासत्त्वादिप
ति तन्नयो विरुद्धसंख्याबोधकसमभिव्याहारश्चानुगतत्वस्य नीलघटोऽस्ति घटाऽऽत्यादिषु विशेषणे
स्यनेन विशेषणस्वातिरिक्तविहितादृशनीलाभेदेन नामार्थयोरन्वयप्रसक्तेस्वत्वमाह विरुद्धेति वाका
रश्चकार्थः सामान्यविशेषकारणयोस्तुल्यत्वाभावेन विकल्पासम्भवात् इदं तु पूर्वोपदर्शितानां
समभिव्याहाराणामुपलक्षकः न तु तेन तद्धेतुकार्यत्वं एतेनान्वयबोधविरोधिन्योपाधिविभक्त्यपेक्षा एम०
वर्हमावकृष्टविशिष्टनामद्वयपदविरुद्धसंख्यार्थः नीलं घटादिष्वासादेर्द्वित्वादिविभक्त्या अविवक्षितत्वेन नाना भावा २५
त्-सामान्यविभक्तिकत्वसमासत्वादिज्ञानस्य विशेषकारणाभावेनान्वयबोधानुत्पादसंभवात्तदनापि विशे

ष्वपदेषु चञ्जातीयविभक्तिर्गादिसंनतत्र जातीयवर्ताहि संविशेष्यपदोत्तकाऽनीनाह त्रिप्रथमात्त्वाचन्यतमरूप
वद्धिभक्तिरहितसंबाविशेषणस्यापदे विरुद्धत्वादेरपि विरुद्धविभक्तिरहितसाभक्तिरहितस्याभावेऽपि समानविभक्ति
कत्वमन्वेतस्यान्वेदतान्वयानविरुद्धविभक्तिराहित्येऽपि समानविभक्तिकत्वादिज्ञानमंतरेणान्वेदानन्वयायेत्यादि समाहि
तं उपलक्षकत्वादिति ननु तुल्ययोगक्षेमकं समभिव्याहारएव विशेषणोत्पन्नेनाभिमेन: सवप्रथमात्रस्थलेहर्द्दनाम
एव समन्वतियौगिकनामसु समभिव्याहारे योगार्थानावच्छेदकस्य विधेयतयाबोधनात् तत्र नजायोगार्थताव
च्छेदकस्यासंतामावबोधनात्. एवं वनमुंदरे भतलेघटः सत्रसु रूरमिन्नाभूतलवृत्तित्वाप्रतीसाप्रथमवैवस्था
स्यं ननु विभक्तिसासाम्येन अस्तिहि समानविभक्तिकयौगिकनामरूपसमभिव्याहारे संवन्नरेणयोगार्थतावच्छे
दकविधेयताकोऽनुकूलो ननु तादात्म्येन पदानुव जश्रीहि पूर्वपदार्थान्वयो नरपदार्थे विधेयतावाधात्कान्त्रि
कालामर्भवति त्वाप्याप्यप्रविष्टयौगामे न नन्य द्विता विरूपतं तदाऽपत्तेपि समभिव्याहारे तु विधेयतामा

२५ लिवो धनिधाम को न जन्मे दवृद्धिनिपातकः इत्याशङ्क्याह अत एवेति अमर्धमानत्वमपहाय समानविभक्तिकत्वनि
वेशाद्देवतत्पाच्चनमद्दुर्दर्शनमलेधप्द इत्यन्तास्य विशेषणस्य हेतुः दरमित्यानलतवन्ति त्वमो धोमोह एवेति भावः पजति
षितिचाग्नेष्विसर्गः अनुपाजमे होध्यतां इस नेन संबन्धः इकारमित्यो धातुनिर्देश इत्यनेनाविहितामिति वत्र म्युत्पत्य
25 धात्वर्थे टिकस्मात्ते स्वर्गापवर्गो योग्यम् मामनाज्जिमनी विलम्ब पाति मत्सत्वत्र परमात्मानिरूप्य तद्सावार्थनिर्दे
शात् इत्यनेनाशङ्कय मितिरकारवचनदेशाच्चननुनानुपाने इति त्विचामानुपाजन्मे दोवोध्यते किंतनु पाजेपे
पजामहकरतो धात्वर्थो विध्यर्थविलक्षण इति ष्ठानमनुवंधित्वविशिष्ट साधनत्वामाव एवन कत्वं ज्ञं मत्सवादिस्था
द्यर्थविवेभ्या कापामाइ एकवाक्यनेति एकविशेष्यकप्र्यो धर्मानवान्त मेकवाक्यत्वं एवं उक्तानुपाजमित्रे मुद्
शी पोर्णमासी मन्त्र पाजएसं पाजे धाग स्मिन्धागस्वा हापारि पुवेवजाम स पित्याग वाक्यं कुर्यादिति एकविशे
ष्यक धाक्यार्थशानजनकतानुरोधादिति सर्गः अनुरोधो वे दत्वलेसं भवलेकवाक्यत्वे वाक्यभेदो न कल्प्या दाम०

२५

तेइति मीमांसापरिशीलितत्वस्यापजन्यतास्यपरिग्रहः अंगपाणेषु वुपीतः अनुपोजेषु नकुपीदिसवं समूहालं
वनवोधस्वीकारे एकमात्रविशेष्यकान्वयजनकत्वरूपैकवाक्यत्वभंगः स्यादितिभावः एवैकमात्रविशेष्यकान्व
यवोधजनकत्वनैकवाक्यत्वं किंत्वेकवोधविषयत्वं तच्च समूहालंवनमादायापि सवसेवएवं च भागवततास
परिभविकस्य मेवेस्यत आह यपिति अदिताकरोति परिग्रहः अनुषंगइतिवेदस्थले एकेन पदज्ञानेन द्विवाऽव
यवोधो न स्वीक्रियते सकृदितिन्यायात् अंगपाणेषु येपजामहं करोति अनुयाजेषु येयजामहन्नकरोतीति समू
हालंवनवोधः पदयोस्तीतांतरमनुषंगं विना न सम्भवाति पदज्ञानांतरकल्पने वन देवगौरवमिति समुदिताः
ननु घटो न गुण इति द्रव्यमात्रस्य लोपे दवोधोजापतां प्रकृते वसमन्वपीवेयत्वस्याभावएव धात्वर्थेऽन्वे
तु तथा चानुयाजाहूतिपागहूति येयजामहकरणमितूसाधनमिसन्वयवोधोस्तु एवं च किं द्रव्यमात्रप
हापविभक्तिसामान्यधारणेते सत आह विशेषणविभक्तिस्थितिप्रकृते समाप्या आधेयत्वार्थकत्वे तद्भा
वान्वितधात्वर्थविध्ययोर्न्वये निराकांक्षत्वरूपमसाधुत्वं स्यात् अभावानन्वितधात्वर्थ एव विध्यर्थाकांक्षा

पादस्य स्वात् इति भावः केचित्तु सप्तम्यर्थस्याधेयत्वादिवद्धप्रकारतेव विवक्षितमनन्वयादतोऽनुयाजपदोत्तर
२९ सप्तमीवैयर्थ्यमाशंक्याह विशेषणेति पञ्चमीलोपः पनतिकरनपाने घुट्स्यादौ तादात्म्येन विशेष्यान्वयिबोध
कपदे विभक्तिः निर्विभक्तिकत्वे विभक्त्यन्तरस्त्वे वातिरेकान्तत्वे वारणाय तथाऽनुयोगिविशेषणीभूतभेदप्र
28. तियोगिवाचकपदेऽपि समानाविभक्तिरेकान्ताऽमात्रसप्तम्यादिकेसाङ्ः ननु अभेदेन विधेयताशालिबोधे
समानविभक्तिकत्वं तत्र प्रयुक्तं अभेदेनान्वयबोधविरहाद्विभक्तिरहितेऽपि संवत्तं प्रयुक्तं योग्यार्थनावच्छेदकवि
धेयकाचयबोधेव सामान्यतरं वाच्यं यतोऽभेदेनसोऽन्वयबोधइस तत्राह नामार्थयोरितिपर्वते वह्निरित्यादौ
पर्वते वह्निमत्त्ववत्सौ विधीयते यदि त्वपर्वत एवाधेयतयाविधीयते वस्तौ अप्यत्र न व्यभिचार इति चोत्तनायनामा
र्थयोरिति भेदेन तादात्म्येन नत्वतीयार्थसंसर्गताऽन्वयबुद्धौ विधेयताकान्वयबुद्धौ प्रकारीभूतेति विशेष्ये विशेषण राम०
एवाप्रकारीभूते सप्तः विभक्तीति एकस्मिन्नदित्यसप्तप्ये सप्तः अप्यं भावः भूतले घटः इत्यत्र घटे प्रकारीभूतो विभक्त
र्थः आधेयत्वं तेनापि ध्येयत्वं भूतलस्यप्रकारतामानवृत्तित्वस्य पक्ष्यवीजलादि योऽपि घने इत्यत्राख्यातार्थे २९

नाश्रयत्वेन पृथिव्यां प्रकाशमवगाहमानस्तर्गोला जलादिभेदविरोधे पक्षे ॥ पृथिवीविशेष्यकोन्वयबोधः शाब्दि
श्चैत्रः पर्वतो वह्निमानन्वद्दे ॥ कपिसंयोगित्वादौ जन्यत्वसंयोगसमवायौ ; चैत्रपर्वतवृत्तेषु द्रव्यवह्निकपि
संयोगादिविधेयतया भासन्ते भूतलेन घटः स्तत्र घटाभाववैभूतलवृत्तित्वं एवमेव संसर्गः ; पदिवयाव
कादिकृद्धतत्पदादधिनामार्थे धात्वर्थविधेयकोपि बोधः प्रामाणिकस्तदाधात्वर्थविधेयकान्वयबोधे
संसर्गितया प्रकाशमनुकृद्यर्थो ऽवास्थिति संसर्गः ; इत्यपि कृत्स्नैतदवोध्यपयितिमावीमतरोगर्वे
एवं तासप्रकाशमतेति भूतलमिति विभावरी यदः केचित्तु घटः कर्मत्वमितो घटस्य कर्मत्वं नाच
पहेन विभक्तिजन्योपस्थिति विषयो तात्पर्यं वोसंसर्गः इति निपम्नोवाव्यस्तिथ्यासत्ति नीलोघटो पज
भिधमनुपावेधिसत्रविभक्त्यनुपस्थितताद्यात्म्यनकथमत्वयेगोत्वाद्धत्वत्समभिव्याहारे सहत्वतन
जावाक्यताद्यात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभेदो वोध्यतत्कुत्प्रत्ययवि ऐधादित्यत्राह भेदे
नेति तथा च विभक्त्यनुपस्थापितेनापि अभेदेनान्वयेन किं विरोधकमिति भावः इदं च प्राचीननैयायि

कमनेननेहि यतः पृथ्व्यादौ स्वानिमित्तविशिष्टस्य राज्ञः स्वामित्वेन पृथगेव भूतले घटसंयोगादौऽधिक
रणताविशिष्टस्य भूतलस्याधिकरणतया घटेऽन्वयं स्वीकुर्वन्ति एवं तन्मतं ॥ १८ चनेपूक्तिकं एवं सति
२० भूतले घट इत्यत्राधारतया भूतलप्रकारको घटविशेष्यको बोधः स्यात्तत्र नञा व्याधारत्वाव
च्छिन्नभूतलाभावो बोधनीयः स च प्रसिद्धः आधारत्वस्य वृत्त्यनियामकत्वात् किन्तु विभक्त्यर्थः
२१ घटीकृत्यैवान्वयबोध इत्यत्र तासर्वादिसाङ्गः येन तु भेदेनाभेदेन वा नामार्थयोर्नान्वयबोधः कि
न्तु नामार्थनामार्थयोरिति विभक्त्यर्थस्यैवान्वयः तस्यैव चासंसर्गाभावस्य समभिव्याहृतनञा बोध्यते घ
टेन पट इत्यादावपि प्रथमनामार्थघटतादात्म्यस्याभाव एव नञा बोध्यते न तु घटस्य भेदः भेदस्य
नञ्शक्यत्वात् अत्र वादिनामविवाद एवेत्यादौ नञ इव प्रकारस्यासंसर्गाभावशक्यत्वाशक्यत्वानुपप
त्तिः अस्य पूर्वपक्षपादजडादयः इत्यादौ अस्वरूपेऽलीकत्वोदर्शितपोषश्चाविस्समर्थसमासे प्रसज्यप्र एम
तिषेधतासंपादनापत्तिरपि द्वितीयाभावबोधोपसमर्थसमासत्वादेव स्नेहसमर्थनीय इति वदन्ति तन्न २०

तमुपन्यस्यति लाघवेनेति नामार्थयोरिसमुपदेशोऽकृव्युत्पत्तौ भेदेनेत्यादि वैशाल्लाघवेनेत्यर्थः तथैवनीमा
थयोः अन्वयितामेदांभेदसाधारणेन च वेत्यर्थः तथात्वं प्रकारीभूतविभक्त्यर्थोपस्थितेस्तन्त्रत्वं तथाच
नामार्थस्य विधेयतानाशिक्षिपते घटोद्रव्यमित्यत्रापि घटे विभक्त्यर्थद्रव्यतादात्म्यमेव विधीयत इतिभावः
घटोद्रव्यं घटोनील इत्यादावभेदार्थकत्वतोपापत्तेः अभावादभेदप्रकारकबोधानुत्पादितसाधिकावाभा
दविशेषतोनिप्रकृतार्थप्रत्ययविभक्त्यमात्रं वोध्यं स्यभेदेतिभेदोऽश्वांवस्य विशिष्टत्वात्मोऽन्वयवलात्।
भेदाभावोतत्त्वघटितत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकावेवपक्षेपदर्शितरीत्याविषयःप्रवेशमपिधेयमित्याशव
पिताद्दोषापदत्वंताभावोप्रसिद्धवेवनन्तुनीलोसत्वमितिकर्मधारयेविभक्त्युत्पत्तिवत् श्रीरूपभेदबोधा
नस्यात्। विभक्त्यभावादित्यतआह नीलवितिविभक्त्युत्पत्तिरात्वितिनवानगापदं चित्रभोक्त्वामितिलाक्षणिकं
चित्रपदं तत्सर्वनाहकसमानविभक्तिकमेवेतिवाच्यं साधकत्वरूपसामर्थ्यसंपादनात् चित्रपदार्थस्यवि
वक्षितत्वात्। मतेनु भ्रमस्यदाभ्यामन्त्राखरसः सचितः स्व घटोद्रव्यं घटोनील इत्यादोपपदद्रव्यनीला

घभेदप्रकारकं शाब्दं न तु समवायसिद्धा ।। आकरणाभावे विलक्षणभेदे विशेषणताविशेष्यकोऽस्या शक्तिरास्तां नवता वर्त्तमाना पर्वीभता
लाघवमपास्ति समपि ध्वा ।। ज्ञानवकारणतानाभावविशेषण एव विशेषणाभेदेन नीलप्रकारकप्रत्यक्षविशेष्यकत्वं नीला
२८ 28 भेदप्रकारकप्रत्यक्षविशेष्यकत्वं वा कार्यतावच्छेदकमिति तत्रैला घवानवकाशः अपवर्त्तनमिति न दर्शितरीत्या
नत्र प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नाप्रतियोगिताकाभाव एव स्वाभेदसम्बन्धेनानुपस्थितस्य संसर्गताप्रभवे विषप्रकारतानसं
भवतीति विभावनीयं प्रतिशेषणताविभक्तेरभेदार्थकत्वं वडद्रीत्यादौ विभक्तिलोपप्रजानतोऽपि शाब्दे दमपव्यवस्था अत्र
रस इति केचित्तु वस्तुतः समासे लुप्तविभक्तिस्मरणेन तान्त्रिकसंमतं अन्यथा दिलीपमौर्वीभिवेसत्र विधेयावि
भवः मौर्वी दिलीपाभिवेसमनविधेयाविभव इति विभागोऽनुपपन्न एव स्यात् ततः निषादस्थपतिन्यायकरणं
निर्मूलमेव न स्यादिति दिक् पेनु अनुपाजेऽपि वैवजासह करणप्रसङ्गाभेदपरतामाङ्ह स्त्री मतत्वानुपपत्य
स्पत्तिपवित्ति करणो निषेधे कालो धात्वर्थे विधेये स्येष्टसाधनत्वस्यानिषेधे निषेधस्यापि अन्वयपमभि एम०
प्रायः प्रजतिक्रिति सन्नाम्यपर्यस्यमानकालीनत्वं इत्थं दर्शपौर्णमासाङ्गयागसमानकालिकपैपजा २८

नरककारणीभूतसाधनं अनुपार्जनसमानकालीनदुःखजनकनरककारणीभूतसाधनत्वाभाववत्त्वादिति बाधः शा
ब्दबुद्धिनरकसमानतावच्छेदकावच्छेदेनैव जायते दर्शपौर्णमासादावुपार्जनत्वावच्छिन्नसमानकालीनदुःख
जनकनरककरणत्वव्यापकनिषिद्धसाधनत्वमित्याकारकविधिज्ञानादनुपार्जनसमानकालीकदुःखजनकनर
करणेऽप्रवृत्तिरिष्टैवाशौचेऽनुपार्जने दुःखजनकनरककरणीभूतसाधनत्वाभावज्ञानस्य च तावतिप्रवृ
त्तिप्रतिबन्धकः एवाघस्य तद्विकल्पस्तु न संगच्छते विधिविधिबोधपौर्णमासे तावच्छेदकैक्याभावात् अत
एव विकल्पो विते धर्मस्य विपरीतं तन्मते दर्शपौर्णमासे दर्शपौर्णमासकृताकृतत्वमहालसीपेनरववद्धिवाधे च
पावद्धित्वेनैव एवेतावन्महालसीपएववद्धिरित्यपि नो त्रिबधः तथा दर्शपौर्णमासत्वेनानुपार्जनमि
त्यं पानरविषपदमनुपाधानानानानुतारत्वादर्शाश्नेतत्र नव अभावमाह विशेषेति अत्र
कलिज्ञ्येतत्त्वात्तत्त्वावच्छिन्नेत्यन्तेनोक्तिः विशेषेऽनुपार्जने कालिकपेयजनकनरक
करणीभिधेयसाधनत्वनिषेधे सामान्यविधेः प्रवृत्तिप्रति विधेः तदितरपरत्वं पाऽनु

पात्रे नरपागमात्मविषयपतनपाऽदंतु विकल्पान व शब्दिव्यनेनानि[illegible]तं पाचानु पजे वेव जानहकरसोदह स्वा
२९ धनमा[illegible]नवनमाद्देवतप्रवीर्ण ज्ञितिति भावः न चैतादृशी[illegible] सन्निसिद्धं समन्वाहृत्यासत्तोप्यदृतिष्ठ सन्निसि
29 द्धत्वेनैव सन्ने सिद्धत्वेन न नुतत्रापि विवेकस्य पेदवोधनात्तु स्वन्निसिद्धसाधकतेन वेतिः अपि नापजत्ति
ष्ठिलक्षणसंगत्वः विरुद्धे के फेतिग्रासप्लवहितावे पुंवचनविरहेकवचनात्म सादिस[illegible]ता पाचप्रलक्तनस
मपि व्याहारघटकोनजनवासलगानुपोगिकौडिन्यवृत्ति पोगिकभेदवोधकः समानवचनांतप्रयोग्यनुपोग
नुयोग्यनयोगि वाचकपदासमभिव्याहृतत्वादिति पर्यवसितोसर्पितेनवचनपोविरोधस्यैव दैववचनपिमहे
त्तिः ननु समानविभक्तिकत्वमेव तात्पर्यं वोधभेदवोधनमनाकांक्षेस्य तेन तद्विभक्तिविभाजकवनुपधीत्त्वे
न प्रकृते व्यासिरप्रयोगे वेधाः प्रमाणानि लोहित्वे वदृष्टी धीनस्यात्तदृशं तत्राह नखल्विति निकहभेदमेव प्रतीपे
तेरस्य नेनास्यत्वं यः सत्त्वेवेतिरेकेदृष्टांतः नपाववचनत्वास्य नपेस्पनादृति भावः एकान्तदृत्तितित्रयं भावः एम०
अभेदवोधने[illegible]समानवचनत्वात निम ता वेदाः प्रमाणं हेतोपागमानप्रमाणमिति विरुद्धत्वे व्यापिविवक्षाव्यं २९

सीवाराम[illegible]स्वाहः नल स्मरास्य स्परास्सीतेसजहस्वं मस्यलेकामे दमे दवोवें धानः नदनितिकं स्यःत्र
स्वंस्माने दवनमाविव मोवाच्यः प्रकृते च कौडिन्यानन्नोमेरे केलविदन्तपासमानवनस्वीभावेऽपि तस्य
मीः एकोन छाविसुपासानेतु विरः स्वंस्वाविव्हताघोनमापायवानतुत्रमे दवोधकसमनमिव्याहारस्सहकृ
त एवनत्र भेदवोधकः महतोरसाम्रालतोप्यः कौडिन्यापेसाद्दैनामेदवोधस्समानवचनीनाविरहादितिनवाप
शापः सन्ननपुत्रस्वते एकोन द्धौ दस्यत्रापि दवोधकस्समनमिव्याहारमावेऽपि मेदवोधानः इत्येवानतुमनैवन
नामेदवोधनेसामनीवाच्यानक्तुतोन प्रालले कौडिन्यभेदवोधः इतिमननस्तिकृस्याहस्यकोनेति अत्रापि
नाद्दिशेतृस्यानिस्वद्दिवचनान्नता कौडिन्यशाहस्यनतिसैकवचनाग्रतेत्तिवेलन्न्तस्य स्वचितंकन्ये
वि ज्ञान्येकत्वविवक्षायेन्यपीइतिाद्दितीयस्यदानव्यमितिपदस्यत्रनन्वयेतिमेदविशेषणतोताप
त्तेकौडिन्येनाभ्यपः त्रिपान्निनकौडिन्यस्यमेदान्वयेतुकौडिन्यस्यसंपदानत्वापत्तिरिसनन्वयः इत्यर्थः
अत एवेतिविशेषणमपि पथस्यालेन वर्तकैवाकस्यसानाम्यशाहस्यविशषपदार्तपाकुसन्नात्वादेवेत्यर्थः

३० करणेति। रात्रौ श्राद्धकरणनिषेधेऽपीत्यर्थः। अयं भावः। रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीतेति किं पापहेत्वाभावत्वप्रसंगेन
रात्रिपदेन श्राद्धाधिकरणकालस्य बोधितापापाभावावश्यम्भावं बोधयितुं न शक्यतेऽतः करणनिषेधपत्ते
ति। न विकल्पावकाश इति मन्नस्यापत्तिः। अन्यथा श्राद्धाभावस्याधिकरणकश्राद्धे इष्टसाधनत्वस्य लिङा बो
धितत्वात् इति भावः। इष्टसाधनत्वस्य लिङा तदभावस्यैव बोधने त्वन्यतरस्य वाक्यस्याप्रामाण्यापत्तिः
विकल्पापत्तिः वाक्ययोर्विभाववान्नाहत्वनपाविरुद्धत्वात् तदभावस्य श्राद्धे विधानेन इष्टसाधनत्वस्य
रात्रिकृतेन तदभावस्यैव सत्त्वात् प्रामाण्यमिति वा चेन्न लौकिकवाक्यतस्य बोधस्यौत्सर्गिकोऽवच्छेदका
वच्छेदेनैव स्वीकारादित्यसम्भवः। ननु करणनिषेधः प्रकृतेन ज्ञो सत्यर्थः किन्तु भेदाद्यवतपाव रात्रिभिन्ना
भावास्याधिकरणकश्राद्धभिन्न इष्टसाधनभिन्नपबोधे इत्यत आह न ह्येति तत्रापि रात्रौ श्राद्धं न क
वीतेत्यत्रापि नञ्पिविधेः स्वनापस्तु रात्रिभिन्न इत्यनेनैव स्यमाणः रात्रीतरपदस्य रात्रिभि राम० ३०
न्नेलक्षणाऽवीत्याधिकस्वलक्षणस्य न वधानेको मानुसादस्यैव नुसशक्यत्वात् रात्रिश्राद्ध

प्रकृत्यापत्तिर्द्दैवेति भावः॥ ननु अमावास्यायां पितृभ्यो दद्यात् रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीतेत्यनयोर्वाक्ययो
रेकवाक्यताकल्पनात् रात्रिभिन्नामावास्यायामेव विधिपर्यवसानात् न रात्रौ श्राद्धप्रसक्त्यापत्तिरित्यत आ
ह न त्वन्विति वाक्यान्तरम् अमावास्यायां पितृभ्यो दद्यादेतद्वाक्यभिन्नं न त्वनेनैव वाक्येन समस्तैकवाक्यता
मापाद्य पुनः रात्राविति वाक्यसन्निधवाक्यानि बहूनि अमावास्याष्टकावृद्धिरित्यादीनि॥ इत्यतो निगलि
तं ब्रवणमाह नापीदमिति अपमपि प्राप्तः नानुपाज्जेरिति वाक्यमनुपाजभिन्नास्तु पजातबुपेवजामहे क
रोतीति वाक्यार्थबोधो वाक्यैकवाक्यतया समपद्यते प्रकृते च वाक्यैकवाक्यतानन्तरं भवति रात्रिभिन्नामा
वास्यायां पितृभ्यो दद्यादिति वाक्यार्थबोधस्तन्नैवेति कुर्वीतेति क्रियापदद्वैयर्थ्यं स्यादेव किंच अ
मावास्यावदष्टकायामपि श्राद्धविधानात् अष्टकारात्रौ श्राद्धप्रसक्तेस्तत्प्राप्यवारणाय न च तत्रा
पि विधौ रात्रौ न संस्यान्वयस्संभवति जनिताबुपबोधत्वात्। इति ननु वै धरागजप्रहस्योरस्यैनरस्य प्रसक्ता

वेदविधेर्वाक्यस्यार्थे कर्तव्यत्वात्तथा न कुर्वीतेति एकस्मिन्नेकस्मिन्नपि पर्वणि आत्मनः क्रियावत्त्वे वैयर्थ्यमिष्टमेव तस्मात् सुवा
३१ 31 र्वैयाकरणेनाप्येवं स्मार्तानामपि धात्वर्थे धात्वर्थस्य पचतिमवतीत्यस्य त्रैवपित्र्ये देशपक्षस्याधिकर्मकामावास्याधिक
रणकं घृतं श्राद्धमित्रेकरणमित्यस्य च पर्वाधः अत एव यो ब्राह्मणाप्यावगुरेत्तं शतेन यातयादित्यत्र हेतुहेतुमतोर्लिङ् न
ब्राह्मणस्य शतयातनायाजनकत्वस्य ब्राह्मणावगोरणमुख्यविशेष्यक एव बोधः सर्वैर्विनिःदुस्याः शपनशब्दा
बकतेऽप्येति । केचित्तु लौकिकाः प्रसिद्धे प्रतियोग्यारोपस्य हेतुताप्राचीनैः स्वीक्रियते तत्र शाब्दत्वाधारणे व्य
वाशब्दे प्रतियोग्यारोपजन्यता स्वीकरणीया इति मांसाष्टकतेऽप्येतीतेवंदिति राज्ञो श्राद्धेति अमावास्यायां
पितृभ्यो दद्यात् इत्यत्रामावास्यापदं तन्निष्ठाधारणामावास्यार्थकमेव श्रवणात्यन्तयापातिदेधात्पपत्तिः
प्रसक्तयभावात् एवं चामावास्यायां तद्दिनश्राद्धेनासाधनत्वावगमात् तत्र प्रवृत्त्यापत्तिः तथा च पर्वदास
एव कुर्वीतेति क्रियापदस्यावैयर्थ्यमनुपपादितमेवेति भावः अप्रसक्तौ नित्यपरतयोः मंत्रपाठः मंत्र एम० ३१

पाठः मंत्रपाठः तुल्यः प्रसक्तं हि प्रतिषिध्यत इति प्रवादः तथा वा प्रागभावस्य लौकिक इति भावः वहिरिन्द्रियविहितानंन्वे
पेक्षतेन नु पत्नति वेधकवा कर्यविनाशगजावे धीवाप्रवृत्तिराप्यते तत्रैव निषेधविधिस्त्वप्राप्तपटहारान्न
गच्छत् नाभिचरितवै इत्यादौ प्रवृत्तेस्तु [illegible] प्रमावातन रागजावाः अभावास्यापदस्याग्नीतरामास्याथैकत्वा
ऽमानास्याचावित त्वोदघादिति विध्यविषयत्पानवैध्याः प्रवृत्तेः प्रसक्तितो निषेधपपरत्वे वाक्यभे
वव्यपेक्षत्रवर्तिसाचैकसेतिनर्थकत्वांगीकारस्यातो विस्यात् वाक्यवैयर्थ्यापत्तिपाक्षिवापद्द्वैयर्थ्य
मेवगृक्तं अथाभावनावेन शिभिरिसादिध प्रेशालप्रतिपादितः अभावास्याऽघटतोसन्नः तथ्वरमस्तापर्वंत
स्यापीश्वरत्वं डोवा घटादिरभावास्यापदार्थो वाच्यः सचरातिभिन्नएव निसेतदूपवन्नि सकलनशिजालक
कालविशेषसमानित्वात इति पर्युदासांगीकारे रात्रिभ्याद्भ्यप्रसक्तिर्डेवारैवेति मैवं द्वीपवत् पवि घ्यददिलो
त्रादिदेशभेदेनाभावास्यापारा भेश्वभेदात् अखंडपदार्थो नामाभावास्यारात्रिर्वा किंनु तत्र दृष्टी व्याऽभावास्या
रात्रिर्वा पौर्वीपर्वीपंक्तितावत्स्यंदद्धे यवा व्याप्तानदद्धागमप्रकारस्तु राशेस्तु व्याहृशो भागास्तिभिरिसाभिधीपनद

स्यादिगत्तिनाक्ष्यमाविवि भावनीहोधि तिकारणमविदान्निलक्षं यवद्देशानुयोगिकत्वरविकिरणप्रतियोगिक
३२ त्वप्राप्तान्योग्यनाभावस्संयोगस्याभास्येतन्नद्देशीयाणान्नि तत्त्वस्तु भयाभावइसविशद्वानुगममानं पक्षपुराणाधं
न्नीशासाहै सर्वविन्द्रमस्यो स्संयोगोऽभावास्यातद्वितीवस्कालवदीतं स्यंद्मानयोस्तयोरेकः संयोगेन सं
3? भवतितावतः पौर्वापर्यास्संयोगस्तद्वनुकूलस्यंदावाऽस्तावलंव्यवहितसर्वस्यंदसंयोगाभ्यतरणमिन्द्रास्संभ
वंतीति पर्यदासपक्षाएव सोधीयानिसमिप्रायेण शंकते नि षेधेति वेधर्मस्याभावव्याप्यत्वेनवावति षेधवि
ध्यभावव्याप्यतिवेधेवाप्रसक्ताभाववतः एनौ न्माडं नेतिवाक्येन निषेधविधिर्भवतीति भावः निषेधप्रह
त्तिप्रसक्त्यभावाहेतुः स्वहृत्पासिद्धइत्साहृतास्यपीनववोधेति। अभावास्यापदस्यराशीतत्तणमावास्यापरत्वनव
धारणोऽमावाम्यायामिस्यादिविधिवाक्यात् अमावास्याधिकरणकस्नाद्रुमामान्यएवेत्साधनत्वावधारणा
त् अमावास्यायांन्नौ न्माडुप्रसक्तिः ईदीनेवयदिनिषेधवाक्यनस्यात् इति सकृदिनाथ्ये अत्र वदन्निरणजा ॥म०
वे धीवाप्रवृत्तिरिष्टसाधनताप्रमाहय प्रवर्त्तकात् प्रसक्तस्ततेतष्ठेव निषेधविधित्वं निषेधकवाक्यस्यास्य ३२

यानकुर्वीतेत्यस्य स्मृतेस्तस्यापि निषेधविधित्वापत्तिः प्रायश्चित्तस्य सकलव्यवहारविरोधात्तु संभवति किं
च निषेधघटकनञर्थानेन साधनत्वाभावो बोध्यते बाधानत्वापि एतदर्थं बोधेपि न बोधयति किंतु बलवदनिष्टा
ननुबंधित्वाभावः पश्चात्परहातन गच्छेत् नाभिवादनेनवैदृस्यादौ नञ्काऽनुबंधित्वं प्रकृते च सकलशिष्टकृ
वाक्यतपारत्रिकृतश्राद्धस्य व्याणिष्टास्य नञर्थजनकत्वावधारणेनानान बलवदनिष्टाननुबंधित्वाभावोर्थः
तस्मादिदं वाक्यं न निषेधविधिः किंतु पर्युदासस्तथा चामावास्याष्टकादौ विहितकाले एकवाक्यतया पा
त्रिमित्रामावास्यायां त्रिमित्राष्टकायां इत्यादि निविधिवाक्यानि मानैवपि निषेधपर्यवसेयः पितृश्रीतर्पणमावा
स्यापर्णमावास्यादिपदघटितानि वाक्यानि नानेव पर्युदासपक्षे श्राद्धं कुर्वीतेतिपदद्वयं तात्पर्यग्राहक
मेवनत्वन्वितार्थकमिति मीमांसकास्तु पर्युदासस्य एव पक्षाविहितकाले दर्शादौ नञामदौ विधीयते प्रकृ
ते च विहितेषु सर्वेषु चामावास्यादिकालेषु पुनः पर्युदासे विधीयते नवत नञ्वाक्यार्थः अमावास्यादिपदानां
श्रीतर्पणमावास्यापरत्वपाधुमादिना प्रवृत्तिप्रसक्तिमंगीकृत्य निषेधापपादने वाक्यार्थः स्याद्वश्यकरूपसा ॥

वस्तुतस्तु यन्नमे दवका द्वानिकर [illegible] विशिष्टे ऽन्यपदार्थे तत्पदार्थे ऽन्यपदार्थाध्याहृतानुषक्तयत्
३२ र्थेषां किंचिद्विधीयते यथा चानुयाजेष्वित्यत्रानुयाजभिन्नान् यजतीत्येनकुपंक्तिफलं कर्मेत्यत्र चज
लतानुमादिकमोभक्ते भुक्तानुषक्तकर्मपदार्थे भुपागभोजनादिषु वेपजायमानादिकरणनिष्ठसाधनत्व
33 या विधीयते तत्र पर्युदासः तथा च रात्रिभिन्नकलिश्राद्धं कुर्यादिति सामान्यविधिरेव पर्युदासः स्वाराह
सीवेलाऽवरोदितवेलायां प्रसक्तसावत्रिः तस्याप्यविरात्रे ऽरेव पर्युदस्तत्वात् नाचदितीयादित्यप्रमाण
हे प्रसक्त्यापत्तिः विशेषविधिसहित तस्यैव सामान्यविधेः प्रवर्तकत्वात् इति पर्युदासपक्षे एव प्राचीनो
क्तः स्तोहरधानः प्रकृतेननुतिधे धविधिरितिधेयम् ननु पञ्च विशेषनिषेधे तत्र सामान्यविधेस्तादित
परत्वं सर्वत्र न सम्भवति स्वर्गकामो ऽतिरात्रेण यजेतेति सामान्यविधो ऽप्यतिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति नातिरा
त्रे षोडशिनं गृह्णातीति विशेषविधिनिषेधयोस्तत्वे ऽप्यतिरात्रस्यैककर्तृविधत्वात् दिवारात्रिव गण०
न्नेहाभावेनतत्स्वरत्वाभावात् न च व्याक्कि भेदमादायेन त[illegible]एकेनियतामज्ञकाभावेनतत्वेनागनही तु ३३

मशक्यत्वात्। अस्तु वा इतरत्र प्रमाणान्तरप्राप्तिषोडशिग्रहणं न हि नातिरात्रे ज्ञाता फलोत्पत्तिर्न स्यात्तत्र वि-
धेरभावात्। किं चातिरात्रे षोडशिग्रहणेष्टसाधनत्वस्याभाव एव नातिरात्र इति न ज्ञातो धर्मीपक्षः न प्रा-
चान्यतरवाक्यस्याप्रामाण्यमापद्यत इत्यादि सर्वमभिसंधायाह विधित्वेनाविरोधमुपपादयति एक-
विषयत्वेति एकस्मातिरात्रे स्यात्तवेसर्वः अनुविद्धे बाधितविधेर्न दिननपरत्वेऽतिरात्र इत्यादिविकल्पा-
संभवमाशंक्य एओऽभ्यासत्वे सतः प्रकृतेवैलक्षण्यं प्रदर्शयति एकेसपिकश्चित् विकल्प इति उभयत्रा-
गत्वेन विधिरित्यर्थः ननु मीमांसकोक्तव्यवस्थितविकल्पः तथा सति पूर्वोपदर्शितं दूषणगणमा-
सात विकल्पमुख्याः वाक्याप्रामाण्ये तेनाकाङ्क्षापाश्याभावाद्वेति इत्थं षोडशिपदं चोतेन षोडशकलाद्-
तः चेत्प्रत्ययबोधकं स्वबोध्यत्वं वा बोधकत्वं तोषमपदबोध्यत्वमेवलक्षणाद्बाधात्सहपलक्षितवस्तुनावा-
पात्र विशेषस्य बोधकमिति वास्तिकसमयः अस्य चाऽनुपपत्तिमेव विवृणोति अत्र चेति। ग्रहणवि-
धीति ग्रहणमिति विधिना ग्रहणेऽइष्टसाधनत्वस्यानाक्षिप्तातीति विधिसमभिव्याहृततज्जातीयेष्टसाधन

३८ ताभावस्य वोधने वेदवाक्यवोरन्यतरस्याप्रामाण्यापत्तेरिति सर्वः अपि तिनुर्मिन्त्राक्रमे भिन्नश्च नैयायिकमततलिप
व्युसत्तेः व्युत्पन्नश्च स्यादिनावद्य्यमाणः द्रुपसाधनं मितित्रिश्रपदिस्यनयक्रपदार्थानन्वितं ननु प्रकृतिप्रत्य
39 योसहार्थवदत्तदिति व्युसत्तिविरोधारूस्यमस्त्राह व्युसत्त्यभेद्वितिनगच्छेन गच्छेत् साहित्यो किं वाक्येऽपि कदाचित्प्र
मते विध्यर्थाभावस्य कदाचिदप्रमन्नाभावे विधायीस्यानुभवसिद्धत्वादिति भावः अपीति धात्वर्थेऽन्वयलक्षणसिद्ध एवे
ति विभक्तीति लिङः सर्वः तथा च नकलञ्जं भक्षयेदित्यादौ न अर्थद्वायथा लिङ्ङर्थे स्यधात्वर्थेऽन्वयत्तत्त्वा
न अर्थद्वायथा त्वर्थस्यालिङर्थेऽन्वयोऽविरुद्ध इति। तास्वर्थेनान्वयेनात्र पतिपादने इत्यत्राह अतएवेति
धात्वर्थाभावे लिङर्थान्वयपदेवे सर्वः प्राभाकरादरसनेन मीमांसासिद्धान्तप्रवर्त्तकत्वं सूचितं। तथा च सि
द्धान्तसिद्धेवस्याव्युसत्तिरिति मीमांसासिद्धान्तो न्यायविरोधेन भस्यत इति। कलञ्जभक्षणाभावविषयकमि
ति नैयायिके धात्वर्थस्यनञर्थे धात्वर्थान्विततत्त्वर्थस्य लिङा घटीयानन्वयोऽतिन मेव तत्त्वीक्रियते एम०
किं तावन्मीमांसापरिशोधितन्यायविधारितता स्वर्थान्वयहाद्ध्ववेदार्थावधारणस्य सर्वसिद्धत्वात् ननु ३८

नैयायिकानामपि धात्वर्थान्वितत्वेऽर्थे विध्यर्थान्वयस्वीकारोऽवश्यकः तथा हि नकलञ्जं भक्षये-
दित्यत्र प्रतियोग्यभावान्वयस्तु स्वयोग्ये मध्युसस्यकलञ्जभक्षणे बलवदनिष्टाननुबन्धित्वविशि-
ष्टेष्टसाधनत्वाभावेन [illegible]बोध्यत इति मतिकारे कः प्रकारः तस्य च तादृशविशिष्टाभावेन बलव-
लवदनिष्टाननुबन्धित्वानुमितिस्तया बलवदनिष्टाननुबन्धित्वज्ञानरूपप्रवर्तकज्ञानविघटनद्वारा-
यद्वा एवाप्रवृत्तिर्विघटनं क्रियत इति भक्षणमातिगावेविधावुक्तिः सहः प्रवर्तकस्य — स्तात्स्वप्रतिबंध — — नञ-
न — वाक्यस्यानिषेधविधित्वात्। एवञ्चानन्तःछ्सादि लौकिकवाक्यस्याप्यननेन — शेष्टसाधनत्वनिश्च-
—ऽपि प्रयोगादर्शनादवयत्र मननाभावेऽपि तादृशाविष्टमवधारितं किंचनातिरात्रऽसत्रो — — नन्वगतिक
तयान्वहत्याभावे विध्यर्थान्वयोगिकारेऽवश्यक इति चेवम् बलवदनिष्टाननुबन्धित्वं कृतिसाध्यत्वं द-
ष्टसाधनत्वं वा निषेधवाक्यघटकनञर्थेऽन्वाकांक्षायोग्यतासत्वेऽज्ञानबलादन्वेति यथा नकलञ्जमित्य-
त्र तु मेहत्यं नाहातेऽसत्रऽत्रोऽन्वाध्याने कुर्वीतेसत्र च क्रमेण वोध्येऽन्वयो धात्वर्थाभावइष्टसाधनत्वा

वयोर्नैयायिकैः इच्छापि नाभ्युपेयते न गच्छेत् स्वादिति गमनेकदाचिदिष्टसाधनत्वाभावः कदाचिदनिष्टसाधनत्वं प्र
३५ तीयते ननु कदाचिदिष्टसाधनताभावस्येष्टसाधनत्वधातुनञोरेकार्थतापत्त्या एवमेवैरस्वीकारात्। नातिरात्रे ऽस्सत्र ए
कादशो द्वादशो निर्वापितानामकुर्यादित्यत्रैव व्यवस्थितो ऽतिरात्रयोरिव विकल्पः ननु वा ऽषोडशिग्रहणा
35 ग्रहणयोरागयोर्विकल्पः यो ऽषोडशिग्रहणाभावस्य पूर्वादि कृततया प्राप्तत्वात्रिकतया वाऽषोडशिग्रहणाभावद
शायां सर्वस्य पंडुकलिकायाः विकल्पनायत्रेति मीमांसासिद्धत्वात्। अत्र न्यायमतिकृतयेति प्रकृतमेव स्तु पूर्वका
लंतन भेदश्येन मात्रम् अप्यबलवदनिष्टाननुबंधित्वविध्यर्थत्वे सर्वांशे समुपपादिते तदेव न संभवति तथाहि
कादाचित्कबलवद्द्वेषविषयत्वसाध्यावर्जकेन पारमकालीनतयाऽसुखमीपवेन विषयतावच्छेदकावच्छिन्नसाधनत्वा
भावस्यैवेकं ज्ञानप्रवर्त्तकमिति बलवदनिष्टाननुबंधित्वविध्यर्थतावादिनामेतन्निष्कर्षे सत्वं न संभवति सुखेच्छानर
कद्वेषप्रवर्त्तकज्ञानानामेकदा ऽसत्वेनापापे द्वेषापाएवासंभवात् नतिचेत्र नरकमुखसमूहालंबनात्। कामेनापि द्वे गम०
षस्तु येच्छेत ततो नरकाननुबंधिसुखसाधनत्वसमूहालंबनात्। नरकउपापे द्वेषासंभवात्। द्वेषस्य पूर्वं विघु ३५

मानत्वानतद्विषयत्वेन — तत्र नकाम्यसाधनत्वज्ञानसंभवात्ः द्वेषस्यानन्याऽद्वेषप्रतिप्रतिबंधकतया प्रथमं द्वेषः
ततो भवति फलेच्छतिकेऽपि तु द्वेषविषयनरकसाधनत्वेन ज्ञाते फलज्जनप्रवृत्तेति पतो द्वेषस्याप्रतीसत्वात्॥
तथा च स एव तत्रेच्छाप्रतिबंधक इति अनिष्टसाधनत्वेन ज्ञाते प्रवृत्त्यभावोपपत्तेर्बलवदनिष्टानुबंधित्व
ज्ञानं हेतुत्वेनोपाद्यः तत्र उत्कटरागविषये साधनत्वज्ञानस्य तत्र द्वेषप्रतिबंधकत्वात् द्वेषस्यानावि
कत्वात्॥ अत एव विशेषदर्शिनामपि श्येनादौ प्रवृत्तिरिति कृतमप्रस्तुतविचारेण ननु कृतिसाध्यत्वप्यभावे इ
ष्टसाधनत्वं कविधाख्ये इष्टसाधनत्वाभावो विधिश्चेत् साधनत्वे वै न प्रमाणमित्याहाद्वेवुद्यत इत्यत्र किं ति
पाकमिस्यन्नाहिति पयास्तितीत्यादिनावोधनतापत्तिः अन्वेंगानां फलाभावादनेकप्रमिष्टसाधनत्वं वि
धिनावोधनीयं फलवत्संनिधावफलं तदंगमिति न्यायालन्दुग्णात्॥ न च प्रयाजाद्यंगविधीनामपि इष्टसाध
नत्ववाधानवोधोनस्यात्॥ इतिवाच्यं प्रयाजादेः दर्शादिस्वरूपसाधनतयास्वरूपोपपादकोपत्वात्॥ बोद्धि
स्वरूपस्यतभावस्यवाप्रतिरात्र स्वरूपोपकारकत्वेस्वरूपोपकारकांगलक्षणोचप्रागास्वरूपान्निरि

क्षाफलकत्वम फलत्वं वाच्यं फलाकांक्षोगेव वाधूइत्यत आह मुख्यफलेतितथ्याच फलत्वरूपो
पकारकांगद्वयसाधारणं मुख्यफलाफलकत्वकत्वमेवा फलत्वं वाच्यमिति भावः पागेएगादंगवैधीतिप्र
३६ वादस्याप्ययमेवार्थः परमेतिअस्यार्थेष्ट साधनत्वाभावेनांगप्रवृत्तिरेव नस्यादिति भावः अविरुद्धमि
36 तिअंगालस्यणाविघटकमित्यर्थः नतु बोद्धुमिच्छत इष्टस्यैान्यादतितत्रासंभावपूर्वं संभवे बोद्धुमि
च्छतोप्रवृत्तिः कस्यापि न स्यात् अनभजनकत्तपावलवदनिष्टाननुबंधित्वज्ञानस्यप्रवृत्तिजनकस्या
संपत्तेरित्यत आह इच्छतीति बोद्धुमिच्छतं गृह्णातीति विधेः अन्यथानुपपत्त्या बलवदनिष्टाननुबंधित्वज्ञा
नस्या संपत्त्या बोद्धुमीति बोद्धुमिच्छतां ज्ञान्यतितिथापितपरमापूर्वं उत्कटरागात् अमेनेवलवानवि
जानीयो द्वेषः द्वेषस्यबलवत्वं जातिविशेषोऽद्दभवतिद्धः एवञ्च कामस्यतदानीमुत्कटद्वेषाविषय
तयावलवदनिष्टाननुबंधित्वज्ञानस्यसंपत्तिरिति भावः अथवोत्कटरागविषयसाधनत्वग्रहस्य रा०
द्वेषप्रतिबंधकत्वमभिप्रायः ननु स्वतोऽत्र रेपरमापूर्वकमयमुत्कटरागेणेवनद्वेषप्रतिबंधः स्या ३६

इतरत्राप्तानामोघ्येति तत्रेदं विचार्यते विकल्पो द्विविधः ऐच्छिको व्यवस्थितश्च तत्र ऐच्छिको व्रीहिभि
र्यवैर्वा यजेतेत्यादौ तत्र स्वस्वविधेर्विकल्पेनैव प्रवर्त्तकत्वं विकल्पश्चैकाभावविशिष्टत्वम् परस्य
तु स्वतन्त्रोपस्थितस्वकारणतावच्छेदकत्वेन बोध्यं वाक्यार्थस्याभावापेक्षत्वात् तथा च व्रीहिकरणकत्वा
भावाविशिष्टं यवकरणत्वेन विशिष्टोऽतिरात्रो विशिष्टो जातीयस्वर्गसाधनं यवकरणकत्वाभावविशि
ष्टं व्रीहिकरणकत्वेन विशिष्टोऽतिरात्रो विजातीयस्वर्गसाधनमित्यन्वयबोध्यः वाक्यद्वयमिदं नैकं
वाक्यमतो न व्रीहियवोभयकरणकातिरात्रात् स्वर्गः कारणतावच्छेदकावच्छिन्नस्यैकविधस्याव्य
नियन्त्रस्य तत्राभावात् कार्यतावच्छेदकं च वैजात्यं च नैकं परस्परव्यभिचारात् विकल्पश्च किंचिद्धर्माव
च्छिन्नप्रतिकारणतावां यद्धर्मावच्छिन्नाभावोऽवच्छेदकः यद्धर्मावच्छिन्नत्वं चावच्छेदकं तद्धर्मावच्छि
न्नयोर्बोध्यः नानाभिन्नभिन्नजातीयस्वर्गजनकयोर्वाजपेयाश्वमेधयोर्विकल्पापत्तिर्न वापजेन वाश्व
मेधेन नीलरूपवद्घटस्य जेनः प्रकाशेऽद्युदर्शवाऽहनि वायिता नामकुपीदिस्यादि व्यवस्थितविक

३०
37

स्यासंगच्छः एकादशाहत्नामकरणाभावविशिष्टद्वादशाहनामकरणस्य एकादशाहनामकरणस्य च विजातीयविजा
तीयसंस्कारप्रतिहेतुत्वात् नवोडुशिपत्रहणाभावविशिष्टातिरात्रस्य बोडशिग्रहणविशिष्टातिरात्रस्य च विजा
तीयत्वर्गायोऽर्जनकत्वात् न षोडशिग्रहणाग्रहणविकल्पानुपपत्तिः अत्र कारण अवलोऽविमावाभावेयोः
अवणादेवाभावस्य कारणताऽवच्छेदकत्वलाभः ग्रहणस्य तदभावस्य चानेष्टसाधनत्वेलिङ्गाबोध्यते किं
तु तद्विशिष्टस्यातिरात्रस्येति सांप्रदायिकाः मध्यास्तु पञ्चैकजातीयं प्रतिपूर्वोपदर्शितकारणतात्यो वि
कल्पः नवपरस्पराव्यभिचारः द्विजातीयविजातीयापूर्वविशिष्टतत्तज्जातीयं प्रति ब्रीह्यभावविशिष्टस्य
यवाभावविशिष्टस्य च यवकरणकातिरात्रस्य ब्रीहिकरणकातिरात्रस्य च कारणता घायागीकारात् ।
तत्र ज्जातीयापूर्वैवत तत्र द्दतिरात्रेस्य हेतुत्वं अपूर्ववैशिष्ट्यऽचोत्तरत्वसामानाधिकरण्यसमानकाली
नत्वैरिति तव्यभिचारशंकापीसाङ्कः द्विजातीययोरपूर्वयोर्मिनाभावात् स्वजन्यापूर्वमात्रंव्यापारः अ एम०
न्यथ्यात तत्र पूर्वविशिष्टस्वर्गप्रसवहेतुत्वसंभवेवाङ्गुपेयापञ्चमेधादिकायेनावच्छेदकतयास्वर्गानजा ३०

तीनामसिद्ध्यापत्तेः किंतु व्रीहिकरणकत्वाभावविशिष्टस्य यवकरणकत्वस्याभावः एवं यवकरणक
त्वाभावविशिष्टस्य व्रीहिकरणकत्वस्याभावमुपादायतयोर्द्वित्वावच्छिन्नाभावेन विशिष्टयागत्वेन
कारणताकाधिमानुवेशासेन व्रीहियवोभयकरणकयागात्तु न तादृशोभावविशिष्टः एकैकमात्रकरण
कयागस्तादृशोभयाविशिष्ट एवं व्यवस्थितविकल्पस्थलेऽप्येकजातीयमेवमेव फलं त्र्यसाम
र्थ्यादिनामश्लेषसाकरणएवगौणाप-त्तेरागात्तुकफलजननस्यप्रभुः प्रथमकल्पस्येत्यादिनाधर्मशा
स्त्रेण एकांचदशागुणात् दशाहगायगोशतीत्यादिनावबोधनात् एकादशाहनामकरणाभावमेकाद
शाहनामाकरणाभावविशिष्टद्वादशाहकरणाभावं चादायतदुभयाभावत्वेन विजातीयसंस्कारेष
वंतरहणाविशिष्टातिरात्राभावं त्वहणाभावविशिष्टातिरात्राभावं चादायतदुभयाभावत्वेन एक
जातीयत्वं प्रतिहेतुताएवमन्यत्रापि दर्शितेदिशैव प्रकारेऽनुसंधेयइतिन व्यभिचाराः सर्वमवस्थि
तमिति धातुनैव वक्तुं विनगतान जन्म्याकोत्वाऽप्युपायेनेनातिमेहिकिंनास्ति देशः तत्साधवोननवि

३८
38

दंति विदंति किंचित्स्यादेविवक्षितार्थबोधोपपत्तिः घटानाधिकरणं भूतलं भूतलं साधारणतानाधिकरणत्वान
धिकरणत्वमित्यादिसमासांतर्गतनञो दीधितिदर्शितदिशैवान्वयप्रत्ययेपदत्तिसम ज्ञसमभिव्याहारेन द्योतितेनानु
भूतलेन घटः स्तत्र घटपदार्थेन नामार्थेन स्वार्थस्य प्रतियोगितया भूतलेन घटस्यादेरपतलनामार्थे
नानुयोगितया स्वार्थस्यान्वयवति चैत्रस्तत्र स्वार्थस्य चैत्रनामार्थेनाधारतयाऽन्वयो न संभवति नामार्थ
योर्भेदेनान्वये विभक्तिजन्योपस्थिते स्तत्र त्वादिसत्त्वाद् आह निपातेतिनिपातत्वं परिभाषाविशेषविषय
त्वं एतेनाभेदेनान्वयबोधात्समनामत्वेननिपातत्वं सम त्वस्य तिपातान्यत्वगर्भतया समासघटकपदत्वेः ना
मि प्रकृतिप्रत्ययान्यतार्थकशब्दत्वं निपातत्वं प्रकृतिप्रत्ययोपपाद्यपूर्वपदार्थानन्वयिनि पतत्स्वार्थबो
धकोन्नेत्यपदसमुदायपवर्गेतरपदखटहूयोरा ओपभवति प्रकृत्यर्थसहविततस्वार्थबोधकताकत्वमितिपमः
प्रत्ययानोमितिवाच्यं व दुःखव्याप्तिव्याप्तिमाति तिपदात्तपातित्तिनित्यं केनेनतिपातवदनामपदप्रत्यय राम०
दवास्तन्निति पात स्वनामत्वप्रसाता तिनामपदत्वं च निपातसाधारणं तत्तदन्यत्वं विशेषणमिति हि अ ३८

मिमानः न केवलं नञर्थविधानुरोधेन निपातानामर्थवत्त्वं नाप्तिविशेषणत्वं किन्तु प्रयोजनान्तरसिद्धमेवेत्या
ह अत एव तिङ्वाच्यार्थान्वय इति साहचर्यमिवा र्यः तत्र प्रतियोगितया नञर्थे पाश्चात्ये ऽन्वेति तत्रा
नुयोगितया मुखेऽन्वेति प्रतियोगितानुयोगितयोः को विशेषः अस्याप्रवृत्यात्मकाचानुस्थापनात् अन्व
यबोधो न स्यादित्यादि नानार्थवादे इति व्युत्पत्तौ नामनिपातानामर्थत्वं विशेषणेन स्यादिति भावः नन्वेवमघ
टभूतलं इति बहुव्रीहिर्न स्यात् अन्यपदार्थत्वाभावात् अव्ययीभावश्च स्यात् अर्थप्रधानत्वात् अन
भोटप्राप्तिनञ्तत्पुरुषोऽपि विशेषणतया नञर्थान्वयसंभवेऽपि तत्र लक्षणाप्रवाहेति पुंक्तिकः स्यात
आह अघटमिति इत्युपलक्षणं अब्राह्मणः ह्यत्रिपः आनुदात्तस्यात् अब्राह्मणः कृपीबलः अमुह
रोहिरत्नपाद इत्यादावपि लोपादेशास्तास्त्राभासस्यैव सम्बन्धेन च लक्षणा ननु वैयाकरणोक्त्या द
शाया सामानाधिकरण्यानुरोधादिति अघटमित्यादि बहुव्रीहौ अन्यपदार्थप्रधानत्वात घटाभा
ववति लक्षणाऽभाववतिवा नञ्तत्पुरुषेऽपि न लक्षणा सामानाधिकरण्यानुभवबलात्कैः अग्नयेवा

३९ 39

शक्तिंमात्व्यातस्य भवस्यापवंतीति यातानामुपसर्गाणामिव शक्तिर्विधुराणांसमभिव्याहारे लाघूकृति
प्रसयावेव स्वत्वात्वी ... तानभावात बोधयत इति वदन्तो वैयाकरणास्तु विधुरपत्रिसयिवदन्निति पाता
तिरिक्तनामार्थयोरभेदेनैव विभक्त्यजन्योपस्थितिमत्त्र रेणबोध इति सन्तौ निपातातिरिक्तं यंमनि
विशेषणमप्रादिपमतानमतमुख्याप्रवत्ति केचित्तु प्रतियोगित्वमन्योन्याभावाभिप्रायेणाह घट इति
घटोन घट इत्यत्र प्रथमार्थाः नामुपाजेष्विमत्र समानार्थाः स्तुवर्थे प्रतियोगित्वंच प्रातिपदिकार्थस्यापव
यस्तु यसतिवलादन्वयिताबच्छेदकावच्छिन्नत्वविशिष्टाधेयतासंबंधेन नञर्थे लघटोन घट इत्यति
न प्रयोगः प्रतियोगितायाः पदार्थत्वात तत्रैव मुत्स्ववर्थे संयोगावच्छिन्नत्वहर्षत तीयार्थान्वयात् नसंयो
गेन घटाभाववान्भिन्नत्वेऽपि कपाले समवायेन घटो नास्तीति प्रसयस्यनापत्तिरितिन तुत्त्वर स्येति
तथाच पदार्थः पदार्थेनान्वेतीति व्युत्पत्तिरभागैवेति भावः अभाववतीति रिसस्स्वसंवधिकत्वादिकेर णम०
णोऽभावे प्रतियोगितैवत्वस्यानुयोगित्वसंवादाऽन्वयेऽपिन हानिरिति भावः घटोन पटः वैत्रोनपवनीसु ३९

मपसाधारणपलाभावत्त्वाभावत्वेनाभिधानं शक्तिस्तु भेदत्व संसर्गाभावत्वाभ्यामेव न त्वत्र ऽस्सुपरिणत
व्यक्तौ भविष्यति प्रतियोगितापास्तु वर्ष्यत्वेनान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वविशिष्टाधेयतासंसर्गे
णाप्रकृतसर्व्वः प्रकारः ति एवं कतासंबंधेन व प्रतियोगिताप्रकारेण तु अर्थेन त्वर्थैकदेशे वा न त्वर्थोऽभा
वोऽधिकरणत्वेन घपटविशेषणतयान्वयोऽभाववानेव वा पटः न्वेति अनुयोगित्व एव स्तु वर्थ
त्वं तु अन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रपत्वं वस्तुति व्योगिता निरूपितत्वं संबंधेनानुयो
गित्वे प्रकृतसर्व्वस्यान्वयः शेषं व्यवत: प वौं ज्ञातिप्रमवारणनु स्तुपः प्रतियोगिवांशान्तौ वेव सत्र
वतीति त्र अभिहितत्वाणं मुख्यप्रयोगस्तु घटो नेति प्रेदन पंचमी ससंभाववोध्यः निपातो नर्द तवीए
वस्तु द्विप्रकृत्योऽगीक्रियंते न तु केवलं प्रथममेवान्यथा पजनानुपाजे घुऽस्यत्र समानविभक्तिकत्वा
भावाद्भेदवोधो न स्यात् अत एव नाप्यविनाभाव इति लक्षणोदिनेति साध्याभाववतीति समभ्यंततया
व्याव्यातं न तु प्रकृति प्रत्ययसमभिव्याहार एव सर्वत्रा विशिष्टसातकविद्भेदत्वेन क्वचित्तत्समभिभा
वत्वेनवोधो व्युत्पत्त्यत्र किं निपातसमभिव्याहारविभक्त्यर्थेति द्विभक्त्यर्थप्रतियोगिकभेदस्य सम

४० ५०

नविभक्तिकपदार्थस्य समानविभक्तिकपदार्थे संसर्गाभावबोधनेन सामर्थ्यभेदबोधस्य संसर्गाभा
वबोधस्यवानुकूलसमभिव्याहारो ऽन्यतरस्येव सहकारितासामर्थ्यत्वेनैभिपविधफलोपधानं तादृशा
समभिव्याहारस्य तन्नस्यान्यतबोधे प्रतिबंधकत्वं सामर्थ्यमिति तु परमार्थः अत एवैकत्वं न घटः
इत्यत्रैकत्वस्य प्रसमार्थत्वेऽपि न संसर्गाभावः एतदेव स्पष्टयति तेनेति· अत्रास्वारस्यमाऽऽ[illegible]सने
न त्विति: स च प्रथमाविभक्तिसत्त्वासंबोधुतात्वीतीकार्थबोधनेऽसाधुरिति केचित·वस्तुसाध
वोननविंद्वेति इत्यत्र भूतलं न न घट इत्यादौ च वेदनाभावसंसर्गाभावत्वेन वेदनाप्रकपत्वाभावसंस
र्गत्वेन वा स्वभिन्नताद्यात्म्याभावत्वेन घटाभेदः संसर्गाभावत्वेन वा बोधस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात्तु
पपदनस्यैवाख्यस्य इति ॥ जगन्नाथस्तु धिवं १८ कृतिविद्यानिधितनयस्य । सदयहृदयाशीलपतुधी
र १८ कृतविनयस्य ॥ बुभवपिपपास्ततोऽदूपपिषपापरे । जगन्नाथस्य ष्टोऽयं भावयन्तु हृदानसं ॥ फ
णि हृषमैथिल ॥ जगन्नाथकृतो नञ्वादविवेकः ॥ एवं ग्रंथसंख्या १००० राम राम

राम० ४०